ఆంధ్రసాహిత్య
పరిషత్పత్రిక.

కాకినాడ.

రెండు నెలల కొకసారి ప్రకటింపఁబడును.

సంపుటము ౧౯. { ప్రమోదూతనామసంవత్సరము. మాఘఫాల్గున మాసములు. } సంచిక ౬.

డిఙ్నాగాచార్యుని కుందమాల

—శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులుగారు, విజయనగరము—

లోకములో నున్న ప్రతిజాతివారి గొప్పతనము వారివారి వాఙ్మయముల వలననే వెల్లడియగుచున్నది. మన భారతీయుల వాఙ్మయమువంటి వాఙ్మయము మఱి యేజాతివారికిని లే దని పాశ్చాత్యపండితులు గూడ నిర్వివాదముగా నొప్పుకొనుచున్నారు. ఇది నానావిధజ్ఞానశాఖల సంపూర్ణమై యున్నయది. ప్రాచీనులైనమనఋషులు, శాస్త్రకర్తలు, ఆచార్యులు, మహాకవులు, ఆలంకారికులు, నిప్పుడు మన మెఱిఁగిన పరిమితసంఖ్యగల గ్రంథములమట్టుకేనా వ్రాసియున్నారు! మనపూర్వులు ప్రతిజ్ఞానశాఖలోను వ్రాసినగ్రంథము లసంఖ్యేయము లని నమ్ముఁడు. అవి యన్నియు నిపు డేమయ్యె ననఁగాఁ బరదేశీయరాజులదండయాత్రోపద్రవములచేఁ గొంతమట్టుకు, శీతోష్ణస్థితి పరిణామముచేఁ గొంతమట్టుకు, ఆయాయి గ్రంథకర్తల కుటుంబజనుల ప్రమాదముచే మఱికొంతమట్టుకు నశించినవి. అట్లు నశించినవానిలో శాస్త్రగ్రంథము లటుండఁగాఁ గావ్యములు, నాటకములు, అలంకారగ్రంథములు మితిమీఱి యున్నవి. వానిలోఁ గొన్ని అనంగహర్ష మయూరరాజ ప్రణీతమైన ఉదాత్తరాఘవము, తాపసవత్సరాజచరిత్ర, ప్రతిభాచాణక్యము, ముద్రాసువేదము, దేవచంద్రగుప్త, విక్రాంతశూద్రక, దేవీపరిణయము, గంగాతరంగిక, తరంగదత్త, పద్మావతీపరిణయము, మొదలగునవి. ఈగ్రంథములలోని శ్లోకములు కొన్ని శార్ఙ్గ

ధరపద్ధతి, వల్లభదేవుని సుభాషితావళి, దశరూపకము, ధ్వన్యాలోకము, హేమచంద్రుని కావ్యానుశాసనము, వామనాలంకారసూత్రము, క్షేమేంద్రుని యౌచిత్యవిచారచర్చ మొదలగు నలంకారగ్రంథములలో నుదాహరింపఁబడి యుండుటచే నాగ్రంథముల పేరులైనను మనకుఁ దెలిసినవి. అట్టి మనప్రాచీన గ్రంథము లంతరించుటఁ జూచి వాని నెట్లైన నుద్ధరింపవలె నను సత్సంకల్పముతోఁ బరమకారుణికు లైనమనదొరతనమువారు పండితనివాసస్థానము లైన పట్టణములకుఁ బల్లెటూళ్లకు వేతనముల నిచ్చి పండితులను బంపి ప్రాచీనగ్రంథములను సంపాదించి ప్రతిరాజధానియందుఁ బ్రాచీన గ్రంథాలయములను (Oriental Libraries) స్థాపించి దానికొఱకమితధనమును వ్యయపఱుచుచున్నారు. లేఖన వేతనమిచ్చినయెడల మన మపేక్షించిన ప్రాచీనగ్రంథములను లేఖకులచే వ్రాయించి పంపుచున్నారు. మనగ్రంథసమితి ఐరోపా, అమెరికా మొదలగువిదేశములలోఁ గూడ వ్యాపించియున్నది. నలువది యేఁబదిసంవత్సరములనుండి పాశ్చాత్యపండితు లనేకులు రూపుమాసి మెచ్చటనో మూలఁ బడియున్న మనపురాతనగ్రంథములను గష్టపడి పైకిఁ దీసి సంప్రతించి శోధించి ముద్రింపించి యాయాయిగ్రంథములను రచించిన గ్రంథకర్తల చరిత్రములను గూడ వ్రాసిప్రకటించుచున్నారు. సంస్కృతాంగ్లేయభాషాకోవిదు లగువంగదేశీయులు మహారాష్ట్రులు శోధనమం దాంగ్లేయపండితుల నతిశయించుచున్నారు. కొలఁదికాలముక్రిందట, తిరువాన్కూరు మహారాజావారి పుస్తకాలయాధ్యక్షు లగు మహామహోపాధ్యాయ గణపతిశాస్త్రిగారు భాసనాటకసమూహమును వ్యక్తివివేకము మొదలగు మఱికొన్ని ప్రాచీనగ్రంథములను గనిపెట్టి ప్రకటించిరి. కొన్నాళ్లక్రిందటివఱకు "భాససౌమిల్లకవిపుత్త్రాదీనాం"అని మాళవికాగ్నిమిత్రములోఁ జదువుట తప్ప, భాసకవి యిన్నినాటకములను వ్రాసె నని కాని యతనివృత్తాంత మిట్టి దని కాని మన మెఱుఁగము. వరరుచి, ఈశ్వరదత్తుఁడు, శ్యామిలకుఁడు, శూద్రకుఁడు వ్రాసిన భాణములు, శూద్రకుని వత్సరాజచరిత్ర, వజ్జిక వ్రాసిన కౌముదీమహోత్సవము, దిఙ్నాగాచార్యుని యాకుందమాల మొదలగుగ్రంథములను తంజావూరు మొదలగు విద్యాస్థానములలోఁ బుస్తకభాండాగారములయందుఁ గీటదష్టములై శైథిల్యము నొందుచుండఁ బైకిఁ దీసి యచ్చొత్తించి యుపోద్ఘాతములను, టిప్పణములనువ్రాసి ప్రకటించినవారు బ్రహ్మశ్రీ మానవల్లి రామకృష్ణకవి ఎం. ఏ. గారు. వీ రీగ్రంథ

ములనే కాక నన్నెచోడుని కుమారసంభవము మొదలగు పురాతనాంధ్రప్రబంధములను గూడఁ బ్రకటించి విద్వజ్జనశ్లాఘాపాత్రు లైరి.

అట్టులే మన యీయాంధ్రసాహిత్యపరిషద్రమణీజనిప్రదు లైన మ॥ రా॥ జయంతి రామయ్యపంతులుగా రాంధ్రలోకంబున కొనర్చిన మహోపకారము వాగతీతము. ఎట్లన; నానాదిగ్దేశములనుండి యముద్రితాపూర్వప్రాచీనాంధ్రప్రబంధములను సంపాదించి యచ్చొత్తించి యాంగ్లేయకళాశాలలలోఁ బట్టపరీక్షలకుఁ బఠనీయగ్రంథములుగాఁ జేయించిరి. వీరు ప్రకటించిన ప్రబంధరత్నములు; వచనజైమినీయభారతము, చంద్రభానుచరిత్ర, చంపూరామాయణము, శివరాత్రిమాహాత్మ్యము, కాళిందీకన్యాపరిణయము, నరసింహపురాణము, మొదలగునవిప్రధానములు.

దిఙ్నాగాచార్యుఁడు—పూర్వోక్తగ్రంథములలో, కుందమాల యను నీనాటకమును రచించినమహాకవి. తత్త్వసంగ్రహభూమికయం దీతనిగుఱించి యిట్లు చెప్పఁబడినది. ఇతఁడు బ్రాహ్మణకులోత్పన్నుఁడు. కాంచీ మండల సమీపమం దున్నసింహవక్త్రనగర మీతనిజన్మభూమి. సూక్తిముక్తావళీకారుఁ డీతని భదంతధీరనాగుఁ డని వ్యవహరించెను. మొదట నీతఁడు నాగదత్తుఁడనుగురువు నాశ్రయించి హీనయానమతమందుఁ బ్రవేశించి కొనకు వసుబంధుఁ డనువానికి శిష్యుఁడై మహాయానగ్రంథముల నన్నింటిని గూలంకషముగాఁ బరిశీలించెను. ఇతఁడు మహాతార్కికుఁడు. ఈకవి బౌద్ధమతస్థుఁడు గదా రామకథ నెట్లు వ్రాసె నని మీ కాశంక గలుగవచ్చును, గాని, జానకీహరణ మహాకావ్యమును రచించిన సింహళద్వీపనివాసియగు కుమారదాసుఁడు మీసంశయమును బోఁగొట్టును. ఈకవిపుంగవుఁడు తనకాలమందు మహాప్రసిద్ధినిగాంచిన నలాందా విశ్వవిద్యాలయమం దున్న తైర్థికుల నందఱను వాదమందు జయించి ప్రచురకీర్తిని సంపాదించి వాదిపుంగవుఁ డనుబిరుదమును వహించెను. యాయావరవృత్తిచే దేశాటన మొనర్చుచు నచ్చటచ్చట నున్న పండితులను వాదమందుఁ బరిభవించి స్వమతమందుఁ గలిపె నని బౌద్ధగ్రంథముల వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఇతఁడు రచించిన గ్రంథములు 1. న్యాయప్రవేశము, 2. ప్రమాణసముచ్చయము, 3. హేతుచక్రడమరుకము, 4. ప్రమాణశాస్త్రన్యాయప్రవేశము, 5. ఆలంబనపరీక్ష, 6. త్రికాలపరీక్ష. అక్షపాదుఁడు, కణాదుఁడు, వాత్స్యాయనుఁడు మొదలగు ప్రాచీననైయాయికు లవలంబించిన

పంచావయవవాక్యమును మూఁడవయవములతోఁ గుదిర్చెను. ఉపమానమునకు శబ్దమునకుఁ బ్రామాణ్యమును నిరసించెను. ప్రత్యక్షానుమానములకు నూతనలక్షణములను గల్పించెను.

కవికాలనిర్ణయము:—పూర్వమేఘము పదునాలుగవశ్లోకము, "స్థానాదస్మాత్సరసనిచుళాదుత్పతోదఙ్ముఖః ఖం దిఙ్నాగానాం పథి పరిహరన్ స్థూలహస్తావలేపాన్" అను శ్లోకమునకు వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు మల్లినాథుఁడు "అత్రేదం అర్థాంతరం ధ్వనయతి. రసికో నిచుళో నామ మహాకవిః కాళిదాసస్య సహాధ్యాయీ పరాపాదితానాం కాళిదాసప్రబంధ దూషణానాం పరిహర్తా యస్మిన్ స్థానే తస్మాత్ స్థానాత్ ఉదఙ్ముఖో నిర్దోషత్వాత్ ఉన్నతముఖస్సన్ । పథి సారస్వతమార్గే దిఙ్నాగానాం పూజాయాం బహువచనం । దిఙ్నాగాచార్యస్య కాళిదాస ప్రతిపక్షస్య హస్తావలేపాన్ హస్తవిన్యాసపూర్వకాణి దూషణాని పరిహరన్ । అవలేపస్తు గర్వేస్యా ల్లేపనే దూషణేపిచ । అద్రేశ్శృంగం హరతి పవనః కింస్విదిత్యున్ముఖీభిః, అద్రేః అద్రికల్పస్య దిఙ్నాగాచార్యస్య శృంగం ప్రాధాన్యం । శృంగం ప్రాధాన్య సాంత్వోశ్చ । హరతి కింస్విదితి హేతునా సిద్ధైస్సారస్వతసిద్ధైర్మహాకవిభి రంగనాభిశ్చ దృష్టోత్సాహస్సన్ ఖముత్పతితోచ్చైర్భవేతి స్వప్రబంధ మాత్మానం వా ప్రతి కవేరుక్తిరితి" ॥

పదునొకండవ శతాబ్దమందున్న వాఁడు మల్లినాథునికంటెఁ బ్రాచీనతరుఁడు నగు దక్షిణావర్తనాథుఁ డనునొక మేఘసందేశవ్యాఖ్యాత "సరసనిచుళాదిత్యత్ర నిచుళపదేన నిచుళాభిధానః కశ్చిత్కవి ర్వివక్షితః । యస్యసూక్తిస్సుభాషితే శ్రూయతే ॥

"సంసర్గజా దోషగుణా భవంతీత్యేతన్మృషా యేన జలాశ్రయోపి। స్థిత్వానుకూలం నిచుళశ్చలంత మాత్మాన మారక్షతి సింధువేగాత్" అనయా నిచుళోపవర్ణనయా తస్యకవేర్నిచుళాభిధాయిత్వ మాసీదిత్యనుసంధేయం సతు నిచుళకవి రాస్థానగతః కాళిదాసస్య సూక్తీస్సంభావయతి, తస్మాత్సరసపదేన తం కవిం స్తౌతి, దిఙ్నాగానాం—అనేన దిఙ్నాగాచార్యో వివక్షితః, సచ కాళిదాసప్రతిపక్షీ "స్థూలహస్తావలేపాన్" ఇత్యనేన ప్రబంధదూషణసమయే స్థూలహస్తాభినయాశ్చ వివక్షితాః, అయమస్యాభిప్రాయః దిఙ్నాగ ఇతి కోప్యాచార్యః కాళిదాసప్రబంధాన్ స్థూలహస్తాభినయై ర్దూషయతి, తమాచా

ర్యా స్వప్రబంధ స్యాపూర్వాభిధాయిత్వ మాశ్రిత్య మేఘోపదేశవ్యాజేన దూషయతి.

పైని వ్రాయఁబడిన మేఘసందేశశ్లోకమును దానివ్యాఖ్యానమును బట్టి విచారింపఁగా, కాళిదాసునికి సమకాలికుఁ డగుదిఙ్నాగాచార్యుఁడొకఁడు కాళిదాసప్రబంధములను దూషించె ననియు నాకాలమందే నిచుళుఁ డనునొక మహాకవి కాళిదాసుని మిత్త్రుఁ డీతనిగ్రంథములను సంభావించె ననియు స్పష్టమగుచున్నది.

ఇందువలన దిఙ్నాగాచార్యుఁడు నిచుళుఁడు కాళిదాసు సమకాలికులని నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలము. ఈముగ్గురిని విక్రమాదిత్య ప్రవరసేనకుంతలేశ్వరులతోఁ గలపవచ్చును. ఒకకాలమందు విక్రమాదిత్యుఁడు కాళిదాసుని కుంతలేశ్వరునిసభకు రాయబారినిగాఁ బంపె నఁట. అటనుండి మరలి వచ్చిన కాళిదాసునిఁ జూచి విక్రమాదిత్యుఁడు కుంతలేశ్వరుఁ డేమిచేయుచున్నాఁడని యడుగఁగా "అసకలహసితత్వాత్ క్షాళితానీవ కాంత్యా ముకుళితనయనత్వా ద్వ్యక్తకర్ణోత్పలాని, పిబతి మధుసుగంధీ న్యాననాని ప్రియాణాం త్వయి వినిహితభారః కుంతలానా మధీశః॥ అని చెప్పెనఁట. క్షేమేంద్రుఁడు తన ఔచిత్యవిచారచర్చలో కుంతలేశ్వరదౌత్యమునుండి యుదాహరించిన యీశ్లోకమువలనఁ బూర్వోక్తవిషయము నిర్ణయింపఁబడుచున్నది. కాని యీ కుంతలేశ్వరుఁ డెవఁడో మనకుఁ దెలియదు. సేతుబంధవ్యాఖ్యాత వ్యాఖ్యానారంభమందు "నరాధిపానాం కావ్యచర్యాచతురిమవిధయే విక్రమాదిత్యవాచా యం చక్రే కాళిదాసః కవికుముదవిధుం సేతునామప్రబంధః" అని వ్రాసెను. భారతచరిత్ర వ్రాసినగ్రంథకర్త సేతుబంధమును రచించిన వాఁడు కుంతలేశ్వరుఁ డని స్పష్టముగా నీక్రిందివ్రాసిన శ్లోకమందుఁ జెప్పెను. "జలాశయస్యాం తరగాధమార్గ మలబ్ధరంధ్రం గిరిచౌర్యవృత్త్యా, లోకే ష్వలం కాంత మపూర్వసేతుం బబంధ కీర్త్యా సహ కుంతలేశః" ఇందువలన సేతుబంధకావ్యమును రచించిన ప్రవరసేనుఁడే కుంతలేశ్వరుఁ డనియు నితఁడు రచించిన యీకావ్యమును, కాళిదాసు చూచి యచ్చటచ్చటం దగినసవరణలను జేసి యుండుటచే నిది కాళిదాసప్రణీత మని యొకవాడుక పుట్టెనని మన మూహించుకొనవలెను. వాకాటకాధిపతి యగునీప్రవరసేనుఁడు, మధ్యపరగణాలలో నున్న వెలిచి పురమునుండి గోదావరీప్రాంతదేశమునకు వచ్చి యీకాల

మం దాదేశము నేలుచున్న కదంబులను జయించి వోరంగలుకు ముప్పదిమైళ్ళదూరమం దున్న రామగిరిని రాజధానిగాఁ జేసికొని రాజ్యమేలెను.

కుందమాలనుగుఱించి లక్ష్మణుఁడు గర్భవతి యైనసీతను రామాజ్ఞచే వాల్మీకి మహర్షియాశ్రమమందు విడిచిపెట్టి వచ్చినపుడు సీత గంగను జూచి "భగవతి భాగీరథి? య ద్యహం సుఖేనగర్భ మభివర్తయామి తదా తవ దినే దినే సుష్టుగ్రథితయా కుందమాల యోపహారం కరిష్యామి-" అనుటచేఁ గవి యీనాటకమునకు, కుందమాల యని పే రిడెను. శారదాతనయుఁడు తాను వ్రాసిన భావప్రకాశికలో నీనాటకము నిట్లు ప్రశంసించెను. "కుందమాలాత్ర సుశ్లిష్టా సంధిపంచక సంయుతా."

"ద్యూతే పణః ప్రణయకేళిషు కంఠపాశః క్రీడాపరిశ్రమహరం వ్యజనం రతాంతే, శయ్యా నిశీథకలహే హరిణేక్షణాయాః ప్రాప్తం మయా విధివశా దిద ముత్తరీయం" అను నీశ్లోకమును విశ్వనాథకవిరాజు సాహిత్యదర్పణమందును భోజదేవుఁడు శృంగారప్రకాశికయందు నుదహరించియున్నారు. 1150 సంవత్సరమం దున్న శారదాతనయునికంటెఁ బ్రాచీనతర మైనమహానాటకమందుఁ గూడ నీశ్లోకమే యుదాహరింపఁబడెను. బహురూపమిశ్రుఁడు కావ్యకామధేనుకారుఁడు నీ నాటకమును తమగ్రంథములయందుఁ జెప్పియున్నారు. ఇందలి ప్రాకృతభాష చతుర్థపంచమాబ్ద శతకములయం దున్నప్రాకృతభాషవలెఁ గానవచ్చుచున్నది.

ఇది యాఱంకములనాటకము. ఈనాటకమునకు భవభూతి ఉత్తరరామచరిత్రమునకు సీతావివాసనమే ప్రధానప్రతిపాద్య మైనకథ. కాని యీనాటకద్వయమునకు సంవిధానము కొంచెము భిన్నముగా నున్నది. ఆభేద మీదిగువఁ జూపింపఁబడును. ఈరెండునాటకములకు విప్రలంభకరుణారసమే ప్రధానము. అంగముగా నితరరసములు గూడ ననుప్రవిష్టములై యున్నవి.

ఈనాటకద్వయమందలి కథావైషమ్యము.

ప్రథమాంకము.

కుంద—రాముఁడు లోకాపవాదభీతిచే సీత నరణ్యమునకుఁ బంపెను.

ఉత్తర—భద్రుఁ డనుగూఢచారుఁడు సీతకు సంభవిల్లిన కౌలీనమును రహస్యముగాఁ జెప్పఁగా దానిని మనస్సులో నిడికొని పైకిఁ గురువులయాజ్ఞచే గర్భదోహదనిర్వర్తనవ్యాజముచే సీత నరణ్యమునకుఁ బంపెను.

ద్వితీయాంకము.

కుంద—కుశలవోత్పత్తి- రామాయణాధ్యయన సంగీతాదులయం దాకుమారు లిరువురు ప్రవీణు లగుట.

ఉత్తర—కుశలవోత్పత్తి- రామాయణోత్పత్తి కథ. శంబూకుని వధించుటకు రాముఁడు పంచవటికిఁ బోవుట.

తృతీయాంకము.

కుంద—గోమతీతీరాశ్రమమునకు వచ్చిన వాల్మీకిని జూచుటకు రాముఁడు వెళ్ళఁగా నచట నానదీతరంగములయందుఁ దేలుచున్న కుందమాలను గని యిది సీతాగ్రథిత మని సీతను తలంచుకొని దుఃఖించుట. విరహాకృశుఁడైన భర్తను గాంచి సీతయు దుఃఖించుట.

ఉత్తర—శంబూకవధ ప్రసంగమున పంచవటికి వచ్చి పూర్వపరిచితస్థలములను గాంచి రాముఁడు శతగుణితజానకీవిరహశోకుఁడై పలుమాఱు మూర్ఛిల్ల సీత వనదేవతాప్రభావముచే నిగూఢయై యుండి తనకరస్పర్శచే రాముని లబ్ధసంజ్ఞునిగాఁ జేయుట.

చతుర్థాంకము.

కుంద—రామునికి సీతయం దెంత ప్రేమ గలదో కనుగొనుటకుఁ దిలోత్తమ సీతారూపమును ధరించి రామునికడకు రాఁగా వేదవతి యనుమునికన్యక దానిని నివారించుట.

ఉత్తర—వాల్మీక్యాశ్రమమందు జనకుఁడు కౌసల్య మొదలగు వృద్ధులు కలిసి సంభాషించుచుండఁ నచటికి వచ్చిన లవుని జూచి వాని వృత్తాంతము నరయుట.

పంచమాంకము.

కుంద—రామాయణగానమును వినిపించుటకుఁ, గుశలవులు రామునియొద్దకుఁ బోవుట-రాముఁడు వారిబాలభావమును సౌందర్యమును జూచి హర్షపరవశుఁ డగుట. తల్లిదండ్రు లెవ్వ రని యడుగఁగాఁ, దల్లిపేరు దేవి, వధువు ననియు, తండ్రిపేరు నిర్ఘృణుఁ డనియుఁ జెప్పిరి.

ఉత్తర—లవచంద్రకేతులయుద్ధము-ఆటవయుకము.

కుందమాల—రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు కుశలవుల రామాయణగానము ను వినిరి. తలిదండ్రులను మే మెఱుఁగమనిరి. ఇంతలో భూదేవిని సీతను

వెంటఁబెట్టుకొని వాల్మీకి వచ్చి సీత పరిశుద్ధురా లని చెప్పి పుత్రులతో సీతను రామునికొప్పఁజెప్పి కుశునికిఁ బట్టాభిషేకము చేయించి లవుని యువరాజుగాఁ జేసెను. కుందమాల ముగిసెను.

ఉత్తర—లవచంద్రకేతుల యుద్ధవర్ణన- రాముఁడు, కుశలవులు, చంద్రకేతువు కలిసికొనుట.

సప్తమాంకము.

ఉత్తర—సీతారాముల సమ్మేళము.

జయదేవుని ప్రసన్నరాఘవము, భాసుని ప్రతిమానాటకము, అభిషేకనాటకము, భవభూతి మహావీరచత్ర, ఉత్తరచరిత్ర, అనర్ఘరాఘవము, రాజశేఖరుని బాలరామాయణమును రామభద్రకవి జానకీపరిణయమును మొదలగు రామనాటకములయం దాయాయి నాటకకర్త లెవ్వరును విదూషకుని బెట్టలేదు. కుందమాల కూడ రామనాటకమైనను, గవి దీనిలో విదూషకునిం బెట్టెను. కుందమాలాకారుఁడు కాళిదాసునివలె నెంతమట్టుకర్థావబోధన ప్రయోజనము సిద్ధించునో యంతమట్టుకే శబ్దములను స్వీకరించును గాని శబ్దాడంబరమును జూపఁడు. ఆకవి శైలిని జూపుట కిదిగువను రెండు మూఁడు శ్లోకములను వ్రాసితిని. చిత్తగింపుఁడు.

మందం యాతి సమీరణో నపరుషా భాసో నిదాఘార్చిషో
నత్రస్యంతి చరం త్యశంక మధునా మృగ్యోపి సింహైస్సహ
మధ్యాహ్నేపి నయాతి గుల్మనికటం ఛాయా తదధ్యాసితా
వ్యక్తం సోయ ముపాగతో వనమిదం రామాభిధానో హరిః. 1

లంకేశ్వరస్య భవనే సుచిరం స్థితేతి
రామేణ లోకపరివాదభయాకులేన
నిర్వాసితాం జనపదా దపి గర్భగుర్వీం
సీతాం వనాయ పరికర్షతి లక్ష్మణోయమ్. 2

మరకతహరితానా మంభసా మేకయోనిః
మదకలకలకంఠీ గీతరమ్యోపకంఠా
నలినవనవికాసై ర్వాసయంతీ దిగంతా
నరవరపురతస్తే దృశ్యతే గోమతీయమ్.

భవభూతి శైలి సమానభూయిష్ఠము.

శ్లో. కండూలద్విపగండపిండకషణోత్కంపేన సంపాతిభి
ర్ఘర్మస్రంసితబంధనైస్స్వకుసుమై రర్చంతి గోదావరీమ్
ఛాయాపస్కిరమాణ విష్కిరముఖ వ్యాకృష్ట కీటత్వచః
కూజ త్క్లాంతకపోతకుక్కుటకులాః కూలే కులాయద్రుమాః.

శ్లో. గుంజత్కుంజకుటీరకౌశికఘటాఘుత్కారవ త్కీచక
స్తంబాడంబర మూకమౌకులికులః క్రౌంచావతోఽయంగిరిః
ఏతస్మిన్ప్రచలాకినాం ప్రచలతా ముద్వేజితాః కూజితై
రుద్వేల్లంతి పురాణరోహిణతరుస్కంధేషు కుంభీనసాః. 2

కుందమాలా కారుఁ డతికఠినచిత్తుల మనస్సులు కూడ కరఁగునట్లు సీతా విలాపనమును వర్ణించెను గాని భవభూతి ఉత్తరరామచరిత్రలో లోకపూజ్య నామ యగుసీత పావనత్వానఘత్వనిర్దోషత్వాది గుణములచే సంపూర్ణురా లని లోకమునకుఁ దెలియునట్లు హర్షాహ్లాదావహమైన భాషలో వర్ణించెను.

కవితాప్రపంచము.

—విద్వాన్-కోపల్లి శివకామేశ్వరరావుగారు. కాకినాడ.—

ప్రకృతిప్రత్యయజ్ఞులగు శాబ్దికులయుఁ, బరిణామవాదులయుఁ దదితరులయు ననుమానములచేఁ గల్పాదిని మనమును బాశ్చాత్యులును సర్వవిధముల నొక్కటియే యైనను గాలక్రమమున నేఁటికి సంప్రదాయాదులచేతను విజ్ఞానాదులచేతను, బ్రవృత్తినివృత్తిధర్మప్రమాణములచేతను నత్యంతభిన్నుల మనువిషయమును గుర్తెఱుంగని పలువురు మనవారు పరభాషాచారసంప్రదాయమోహితులు ప్రతివిషయమును బాశ్చాత్యసులోచనములతోఁ గాంచుచు, వారి పద్ధతుల సర్వము నెఱింగినవారుంబోలె మాటాడుచుండుటయుఁ దమ చెప్పినదాని కన్య మగునదెల్ల గర్హ్య మని తలంచి తమలో సంతసిల్లుట యు, రాజభాషాజ్ఞతవలని సంఘగౌరవనీయపదస్థులై భోగభాగ్యానుభవములందును వేషాదులందును గలయున్నతి క్షణిక మని ధర్మమునూఁది వ్యవహరించు పండితులను ఛాందసు లనియు నజ్ఞాను లనియు ధిక్కరించుటయు మనము కన్నులారఁ జూచెడిదే కదా. ప్రస్తుతము మనవిద్యాపీఠముల నాచారవ్యవహారములయందు విజ్ఞానసంపదయందుఁ బాశ్చాత్యభావభావితాంతఃకరణులును దదనుయాయులును, దత్పదసంపాదనేచ్ఛాసముద్యన్ముఖస్తుతిపరాయణులును నలంకరించిరి. అనలున కనిలుఁడు తోడయ్యెను. దహనసంస్కారమునకు నింకడ్డెక్కడిది. సర్వసంప్రదాయములను బాశ్చాత్యదృష్టియే. కవితయందును బాశ్చాత్యులు చెప్పుమాట లని పరీక్షకై చదివిన ప్రానుడులే పరమప్రమాణములు.

కాని, కవితకు నాచారవ్యవహారములకు సంబంధ మేమందురో వినుఁడు. ముసిఁడి రసాలఫలముల నిచ్చునా ; రసాలము ముసిఁడినిచ్చునా ? తనయాచారాదులను దనసంప్రదాయములను విడనాడియన్యవిషయములనే కవిచిత్రించును ? తనయనుభవమును విడిచి యేమి యెవ్వఁడు నుడువును ? నేలను విడిచి యెవ్వఁడు సాము సేయఁగలఁడు ? ఎన్నియుగములనాఁడో పుట్టి పెరిఁగిన రాముని నేఁడును గవులు కీర్తించుటలేదా ; వారి కారాముని యనుభవ మెట్లు కలుగును ? అనినచో నొక్కమనవి, ఆలకింపుఁడు. రామవ్యక్తి వైదికధర్మము నాశ్రయించినదేకదా ; మనము నాధర్మమునే యనుసరించుచున్నాము

గదా. ఈధర్మ మనుపాశములచే నాఁటి రాముఁడును నేఁటిమనమును సన్నిహితుల మగుచున్నాము. మనయాచారవ్యవహారము లెల్ల ధర్మానురోధములు కావున రాముఁడు మనలోనివాఁ డగుచున్నాఁడు. వానియనుభవము మనదియే. పోనీ, ఇంకొకటి నాలోచింపుఁడు. Hamlet అను నాటకము పాశ్చాత్యలోక ప్రథిత మగుదానిని మనవిద్యావంతు లందఱును బహికార్థమై వల్లించినారు గదా. నేఁటికి నది పాఠప్రవచనములం దున్నది గదా. ఆ గ్రంథమున వర్ణితమైన యాయాసంఘమర్యాదలను నాచారవ్యవహారములను జదివి తన్మయుఁడైన హైందవుఁ డున్నాఁడా మీరే తెలుపుఁడు. అవి మన కర్మము లగునా; వ్యాఖ్యానములను వల్లించినను ననుభవమునకు వచ్చునా? Lily చాల సొగసైన పూ వని వేనోళ్ల మహాకవి నిర్వర్ణించినను దద్వర్ణనాకర్ణనమునఁ బాశ్చాత్యునకువలె మనకు భావోదయమై రసానుభవము కలుగునా? కమలమును వర్ణించినకావ్యమును వినునప్పుడు మనకువలె నొకపాశ్చాత్యున కానందము కలుగునా? అందుకనియే నామనవి యేమంటిరేని యేజాతిధర్మ మాజాతిది; ఏజాతి సంప్రదాయము లాజాతివి. వారిసంప్రదాయములను నాచారములను మనము గ్రహించుట దుర్ఘటము; వాని ననుసరించి వ్రాయఁబడిన కవితను గాని యాకవితను గూర్చి వారు నుడువు లక్షణాదికమును గాని మన మనుభవమునకుఁ దెచ్చికొనుట కలలోనిమాట. ఇంకొకమాట- వారికిఁ గుక్క, పిల్లి, పంది మున్నగుజంతువులు శృంగారాది బహురసముల నాలంబనములు కాకపోయినను నుద్దీపనవిభావములు. మన కాజంతువులే యస్పృశ్యములని విధి. ఇట్టియెడ వారిపలుకుల తియ్యములు మన కనుభవమునకు వచ్చునని యెన్నఁగలమా.

ఇచ్చటఁ బ్రత్యర్థి యొకమాట ననవచ్చును. ఏజాతివాఁ డైనను మానవుఁ డొక్కటియే కదా. భావము లున్నతము లగునవి యొకతీరునవే యుండునుగదా, యని. మానవత్వము సామాన్యమే యైనను భావములు సంస్కారజన్యము లనియు, నాసంస్కారములు జన్మజన్మాంతరదేశకాలపాత్రాచార వ్యవహారాదు లగుపెక్కుల ననుసరించి కలుగు ననియు, నందుచేతనే దేశధర్మాది భిన్నుల మగుమనకు వారికిఁ బొత్తు కవితాదులయందు సమకూడ దనియు నావిన్నపము.

ఇఁక నొక్కటిశేషము. కవితయేగాక మన బ్రతుకు సమస్తము వైదిక ధర్మము నాశ్రయించి యున్నది. వారికో యట్టిధర్మము, సర్వకాలములయందలి పురుషులను నేకకాలవాసులను వలెఁ జేయుధర్మ మొండొకటి లేదు. వారు సమస్తమునుండి ధర్మమును నిర్మించుకొనుచున్నారు. మనమో దివ్యమగు ధర్మమును పాలించుచున్నాము. అందుకనియే Browning మొదలగు కవులవచనములును వారికి ధర్మమును వేదాంతమును బోధసేయు శాస్త్రములయందును ప్రమాణము. మనకుఁ గవులవాక్యములను ప్రమాణీకరించు వేదాన్తాదిశాస్త్ర గ్రంథములు గలవా? ఇదియే వారికి మనకుఁ గలభేదము. ఈభేదమును మనసునం దిడికొని కవితాప్రపంచ మెట్టిదో విచారింతము:—

ధర్మబద్ధుల మగుటచే ననాదినుండియు మనము నివసించెదువారమే యగుచున్నా మనియు, శ్రీరామాదులు మనతో నివసించు రాకొమరులే యనియు వారివ్యవహారములు మనవ్యవహారములే యనియు నాకారణముననే వారిసుఖదుఃఖములయందు మనమును బాల్గొనంగలుగుచున్నా మనియు నిదివఱకే తెలిపితిని. అదియునుగాక ననాదిసిద్ధ మగుధర్మము ననుసరించుటయే మన బ్రతుకు. ఈధర్మము వేదమూలము. కావున వేదానురోధి యగునది మన కాదరణీయము; తదితరము మనకుఁ గాదు. కవులును ధర్మేతరులు కారు. వారియనుభవము ధర్మమూలము. ఉగ్గుఁబాలతో వారును వైదికధర్మముల నలవరించుకొందురు. వారియనుభవమును వారు వెల్లడించునది కవిత. కనుక మనకబ్బములు ధర్మానురోధములు. ఈ మాటలవలనఁ బాశ్చాత్యులను డులలో నేవియు నగ్రాహ్యము లని నాతలఁపు గాదు. మనసాధనము లుండగా నవియేల యనియు, వలసినవాని గ్రహించుటయు తగు ననియు నాబుద్ధి.

ఈ కవియెవఁడు? కవి బ్రహ్మ. కవి క్రాంతదర్శియని నైఘంటికు లందురు. బ్రహ్మస్వరూపమే కవిస్వరూపము. బ్రహ్మ యొనర్చునదే కవి యొనర్చు నని యర్థసామ్యమును బట్టి మన మూహింపవచ్చును. క్రాంతదర్శి తానై యతని వలెఁ గవియు నుండు ననియు నాచరించు ననియు నూహింపనగును. బ్రహ్మస్వరూపమును బ్రహ్మకార్యమును దెలిసికొనినఁ గవిస్వరూపమును గవికృత్యమును దెల్ల మగును. ఈ కన్పించు జగమును ధాత సృష్టించినాఁడు. ఎట్లు? యథాపూర్వముగా. ఈసృష్టి యేమి? కల్పనము. కనుకనే ప్రపంచసృష్టిని గుఱించి మనవా రాబాలగోపాలమును జెప్పుమాటయే గదా "ధాతా యథా

పూర్వ మకల్పయ" త్తనునది. ఇందు యథాపూర్వ మనుశబ్దమును గల్పన మనుదానిని వివరించినచోఁ బ్రపంచముయొక్కయుఁ గవితాప్రపంచముయొక్కయు సృష్టి తెలియఁగలదు. ఈ యథాపూర్వమునఁ బూర్వము నూత్నకల్పమునకుఁ బూర్వమునఁ గలకల్పమే. దానికో యందురేని మఱల దానికో యని యిట్లనియత మగుప్రశ్నపరంపర పుట్టును. దీనికి సమాధానము మహాకాల మనుటయే- పూర్వమువలె సృజించె ననగదా యర్థము. అయినం బూర్వప్రపంచమునకుఁ బ్రతిబింబమా యిది యనుసంశయము వొడమరాదు. ఒకదానివలె నింకొకటి యున్న దన్నప్పుడు దానికిని దీనికిని భిన్నత్వము కలదనియు సామ్యమును నున్న దనియు నభిప్రాయము. అదియును గాక ధాత కల్పించె ననియుఁ గలదు కదా! కల్పనము జ్ఞానాధీన మైన దగుటచే నీజ్ఞానము స్వాప్యయముననుండి మెలఁకువను గనినవిధాతకుఁ గలిగినదని పూర్వులు తెలుపుదురు. స్వాప్యయస్వరూపమును "యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మా దేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వంహ్యపీతో భవతి" యని ఛాందోగ్యులు చెప్పుచున్నారు. మఱియు నిద్రాసక్తుఁ డైన బ్రహ్మ స్వభావమును "సుషుప్తస్థాన ఏకీభూతః ప్రజ్ఞానఘన ఏవానందమయో హ్యానందభుక్ చేతోముఖః ప్రాజ్ఞ స్తృతీయః పాదః ఏష సర్వేశ్వర ఏష సర్వజ్ఞ ఏషో న్తర్యా మ్యేష యోనిః సర్వస్య ప్రభవాప్యయౌ హిభూతానా" మనియు శ్రుతి చాటుచున్నది. అంతఃప్రజ్ఞుఁడై స్వప్న మనుభవించువానివలె బ్రహ్మయుఁ దనయనుభవమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చికొనుటకే మేల్కాంచి తనజన్మకారణమును గ్రహించుటకై తపం బొనర్చెనట. ఈ తపముననే యప్పుడు నేను సృష్టికర్త నని గ్రహించుట పొసఁగినది. అంతట సృజనమున కాతఁడు బహిఃప్రజ్ఞుఁడై పూనెను. ఎందుల కీసృష్టి నతఁ డొనర్పవలయును? లీలకై. ఈ లీల యెట్టిది? తనను దాను బ్రేమించుటయే; తనకల్పనమునఁ దాను రమించుటయే. ఈ యభిప్రాయమునే "నవా అరే పత్యుః కామాయ పతిః ప్రియో భవ త్యాత్మనస్తు కామాయ పతిః ప్రియో భవతి" యను వాక్యమునుండి 'ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య' యను వఱకుఁ గల యుపనిషద్వాక్యములు చాటుచున్నవి. ఆత్మతృప్తి కొఱకై యీసృజనకర్మ. అదియే లీల. ఇది బ్రహ్మప్రపంచమును విధానించు తెఱఁగు. ఇఁకఁ గవియుఁ బూర్వానుభూతవిషయమును స్మృతికిఁ దంతఃప్రజ్ఞుఁ

డై తెచ్చికొని యందుఁ బ్రతిభాసించిన దానిని బహిఃప్రజ్ఞుఁడై యాత్మకామనఁ గలవాఁ డగుటచేఁ గవితాదిశిల్పప్రపంచమును నిర్మించును. దీనినే యుభయకావ్యప్రౌఢిఁ బాటించు శిల్పమునఁ బారగుఁడగు కవిబ్రహ్మ సాత్యవతేయ సంస్కృతి శ్రీవిభవాస్పదం………టొప్పగునని సూత్రప్రాయముగ నుడివెను. కల్పావ్యయమున బ్రహ్మ నిద్రించెను. ఈప్రలయము జరుగుట యెవనియందు? తనయందే. అనఁగా బాహ్యప్రపంచ మంతయుఁ దనయందే యిమిడి యేకాకృతి నైనది. అప్పుడు ప్రజ్ఞానఘనుఁడును నానందియు రసరూపుఁడు ననఁబరగుచున్నాఁడు బ్రహ్మ. కవియు బాహ్యమై తనకంటెభిన్నమై ప్రత్యక్షముగా నున్న ప్రపంచమును దనయందే లయమును జేసికొనినాఁడు. అప్పుడు ప్రపంచావ్యయ మతనికిఁ గలిగినది. పిమ్మట యవస్థ ప్రజ్ఞానఘనమును, నానందమును, రసమును దానై నిద్రాముద్రితుఁ డగుటయే కవికిని మిగిలినది. ఈనిద్ర యంతఃప్రజ్ఞయు బహిఃప్రజ్ఞయును గాదు. దీనినుండి మనఃప్రచారోపాధివిశేషసంబంధమును గలిగి స్మృతిరూప మగుస్వప్నమున లేకతపశ్చరణమున నంతఃప్రజ్ఞను గలవాఁడై కవి యాత్మసాక్షాత్కారము నొందెను; వెంటనే యాత్మకామన యుదయించెను; లీల ప్రారంభమయ్యెను; కవితాప్రపంచము బహిఃప్రజ్ఞతచే సృష్టమయ్యెను.

ఈవిషయమే రామాయణమున గ్రథిత మైనది. నదీనైర్మల్యము తన మనమున లీనముకాఁగా యాప్రశాంతజలముల నైమఱచి క్రుంకు లిడి బహిరంతఃప్రజ్ఞతలు లేని నిద్రాముద్రితుఁ డగునానంది యైనవాల్మీకికి నంతఃప్రజ్ఞ నుదితమొనర్చు క్రౌంచమిథునాది స్వప్నప్రపంచదర్శనాత్మజ్ఞానసంధాయకతపశ్చరణములు కలిగి యాత్మకామనచే లీలమై రామనామమును నుద్ఘోషించెను. అది యాదికావ్యము. అతఁ డాదికవి. కవితోత్పత్తివిధానమిది. దాని ప్రయోజనము స్వరూపజ్ఞానము. అనన్యమైన యద్వితీయమైన తనప్రజ్ఞానఘనము నానందము రసము నగుస్వరూపమును బ్రపంచిత మైనదానిని దిరిగి యద్వితీయమునుగా గ్రహించుటయే కవితాఫలము. ఇది కవితాప్రపంచము పుట్టిన తెఱఁగు.

ఈ ప్రపంచమున నివాసులు భిన్నత్వమునం దేకత్వమును గ్రహించి తరించు సహృదయులు. ఈజగత్తును బ్రహ్మనిర్మించినాఁడు. నిజమే కాని దేనినిగా నిర్మించినాఁడు? "నామరూపేవ్యాకరవాణి" యన్నాఁ డని యుపనిషత్తు.

నామము శబ్దము. రూపము రంగును, నామమున కర్థమును. అర్థము వస్తువు. దీనివలన మన కేర్పడువిషయములు కవితామలందలి వేవి యందురా? వస్తువనుటచే విగ్రహనిర్మాణము. రంగనుటచేఁ జిత్రలేఖనము. ఇవి రెండును వ్యవహారమునకై శబ్దాధారమును గలవియే యగును. నామ మనుటచే నవ్యక్తమును వ్యక్తమునైన యర్థమును గలగాంధర్వమే. ఈ మూఁటియందును నామరూపముల సామ్యావస్థ లేదు. అందుచే నవి పరిపూర్ణసృష్టినొందనివే యగుచున్నవి. కవిత యట్టిదిగాదు. నామరూపములు దీన సామ్యావస్థ నొందియున్నవి. అది యెట్లన శబ్దార్థములే నామరూపములు గదా? శబ్దార్థప్రధాన మైనదే కావ్యము. ఇవి లేనిది కావ్యమునకు స్వరూపము లేదనుట. స్వరూపమున లాలిత్యము సౌందర్యము లేని దాదరణీయము కాదు కనుక యీ కావ్యకన్యాశరీరము రీతిని దెలుపుచుఁ బెద్దలు "శ్విత్రే క్లైకేన దుర్భగ" మన్నారు. చూచితిరా నిర్దుష్టములును సౌష్ఠవములు నగుశబ్దార్థము లిందులకుఁ గావలయు నని చెప్పి యంతతోఁ జనివిసనక శబ్దార్థాలంకారములును గావ్యేందిర కుండవలయు నని కావ్యపిపాసు లగువా రన్నారు. ఎవ్వరేమన్న నాకేమి కొదన నాకావ్యకన్యక శ్విత్రాదిదోషభాజని యైనను సరియే, యనలంకృత యైనను సరియే బాహ్యచిహ్నము లగుశరీరాదులతోఁ బనేమి నన్నుఁ దన్మయునిఁ జేయు రసమును వెల్లడించుచున్నది కనుక నాకు నచ్చినదను నేఁటి యనాంధ్రు లగునాంధ్రకవులు తా మట్లనుట భాషయందు విజ్ఞానము తమకు లేమిచే నని యెఱుఁగక కాదు; డాంబికమునకై భోంకరించుటకు. మఱియుఁ దమకుఁ దన్మయతను గూర్చురసమును వెల్లడించునది యాశ్విత్రదూషిత యగు కన్యయే గదా. ఏహ్యమగు నాయమరూపమునుండి తోలుతిత్తినుండి గోవు పాలను గ్రహించువానివలె రసము నట్టిఁడు సహృదయుఁడో కవియో గ్రహించునుగాక. ఈమాట మన మన్నచో జీవద్భాషకు నియమ మే మందురు. ఆఙ్గ్లము జీవద్భాషగదా! సంభాషించునట్లు లుపన్యసించుటగాని యుపన్యసించునట్టులు వ్రాయుటగాని యా యాంగ్లేయు లొనర్చుచున్నారా! వారొకవేళ నస్వతంత్రు లనవచ్చును. మనలో M. A. యం దుత్తీర్ణులైనవారు కలరుగదా. వా రాభాసను స్వతంత్రులేకదా. ప్రతిపదమునం దనుచ్చారితవర్ణముల ననేకముల ననవసరముగా వల్లించి వ్రాయవలసిన వానిని ద్రోసివేసి పాశ్చాత్యుల నుశీకారమును (Idiom) బాటింపక స్వతంత్రులై తాము వ్రా

యుచున్నారా. అట్లు వ్రాసినవారిబాసను ఖండింపక విడుచుచున్నారా. తాము చిన్నటినాఁటనుండి స్వభాషనువలె నభ్యసించిన భాషపై స్వాతంత్ర్యము తమకు లేదుగాని రాజపోషణము లేమిచే గుందుచున్న యాంధ్రముపైననో తమకు స్వాతంత్ర్యము! పోనిండు. ప్రస్తుతము విచారింతము.

కావ్య మను ప్రపంచమునకు నామరూపములు సిద్ధించినవి. నామరూపములచే నిది దేనిని వ్యక్తముచేయును. సహృదయునకు నేకత్వము నాపాదించును. ఈ యేకత్వము రసమయము ప్రజ్ఞానఘనము నని చెప్పితిమి గదా. ఒకఁడు వ్యక్తముచేయున దతనియంతఃస్వరూపము. బాహ్యాకృతిని జూచి తృప్తు లగుట యరుదు. అంతఃస్వరూపము నెఱిఁగినయప్పుడే యా యెఱుకవలని యానందము ననుభవింతుము. మీఁదుమిక్కిలి యా యెఱుకయే మనస్వరూపము నైనపు డంతకంటె వే ఱానంద మేమి గలదు. కావ్యాత్మయుగూడ మనయాత్మయు నయినపు డొండొరుల కభేదము వెల్లడి యగును. అదియే ముక్తి. అందుచేఁ గావ్యాత్మయు మనయాత్మయు రసస్వరూపము లనవచ్చును. ఇదియే యఖండ మగు బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారియు నగు రసము. దీనిని గ్రోలుటయే జీవితావధి. ఈ చెప్పిన దంతయు వేదాంతముల రీతి. దీనినే మనకుఁ దెలియునట్లుఁ జెప్పికొనుటకు నఖండ మగురసమును భిన్నభిన్నఖండరూపములఁ జవిచూచి పిదప సమస్తమునందును నదియే యని నిరూపించు మార్గమున నడువవలయును.

ఈమార్గభేదములను బుద్ధికుశలు లగు నాలంకారికు లనేకవిధములఁ జెప్పిరి. వారిలో ముఖ్యము లగువాని నొకకొన్నిమతముల నిపుడు వివరింతును. రసస్వరూపాదికము వివరింపఁబడిన గ్రంథములలో నాట్యశాస్త్ర మగ్రగణ్యము. ఇందు రూపకాది దృశ్యకావ్యములయం దభినేయము లగురసము-లు వివరింపఁబడినవి. ఈతఁడు నాట్యరసముల నెన్మిదిటినిగా నొడివెను గాని యుద్భటుఁడు "నవనాట్యేరసాః స్మృతా" యనినాఁడు. రుద్రటుఁడు శాస్త్రమువలె రసములు లేనికావ్య ముద్వేజక మగును గనుక కావ్యమును రసవంతముగాఁ జేయవలయు నని చెప్పి ప్రేయ మనునది పదియవరస మనెను. దానికి స్థాయి స్నేహ మని "స్నేహప్రకృతిః ప్రేయాన్ సంగతశీలార్యనాయకో భవతి"యనునది మొదలుగా వివరించెను. గంగానందకవి

రాజ:—

యదాహ ధాత్ర్యః ప్రథమోదితం వచో యయౌ తదీయామవలంబ్య చాంగులిమ్
అభూచ్చ నమ్రః ప్రణిపాతశిక్షయా పితుర్ముదం తేన తతాన సోఽర్భకః॥

ఇత్యత్ర దశమం వత్సలాఖ్యం రస ముదాహరన్తి. తచ్చిన్త్యమ్. పుత్రాదివిషయ రతిభావే తస్యాన్తర్భావాత్. నచ స్థాయిభావభేదేన రసో భిద్యతే, తస్మాత్ అస్య స్థాయీభావః స్నేహ స్తద్భేదా ద్భేదోఽస్యేతి వాచ్యమ్. స్నేహస్యాపి రత్యాత్మకత్వాదితి దిక్. అని చెప్పుమాటలవలన వాత్సల్య మను నింకొకరసము నంగీకరించినవారును నున్నటులు స్పష్టముగదా. ఈగంగానందకవిరాజు సాహిత్యదర్పణకారుఁడు మునీంద్రమత మనియుఁ దద్వ్యాఖ్యాతకేషాంచిన్మత మనియుఁ దెలుపు వత్సలతాస్నేహము స్థాయిగాఁగల వత్సలరసమును నిందించెను. ప్రేమసహిత స్నేహము వత్సలతాస్నేహ మనివ్యాఖ్యాతయచటనుడివెను. అప్రస్తుత మైనను నిట నింకొకవిశేషము నుడివెదను. కోపింపకుఁడు, మనయాంధ్రవిశ్వవిద్యాలయము భక్తిరసము నొకదానిని సృష్టించినది. ౧౯౩౦ మార్చిపరీక్షకు నింటరుమిడియటు చదివిన విద్యార్థుల పఠనీయగ్రంథములఁ జేర్పఁబడిన కొండొకనాటకము నుద్ధరించుటకు నీసంస్థ యీపద్ధతి నవలంబించినదేమో. ఇఁక నొక్కమాట, మనుచరిత్రమున రెండవయాశ్వాసమున నభివర్ణితమైన శృంగారాభాసము గుర్తింపనివారై కాఁబోలు నాపరీక్షకుఁ బ్రశ్నపత్రము నొసఁగినవా రాయాశ్వాసమునఁ గలరసమును దానిని గవి పెంపొందించినవిధమును వ్రాయు మని ప్రశ్నించిరి. ఇది మనవిద్యాసంస్థ విలాసము.

నాట్యాచార్యుఁడు నాట్యరసముల నెనిమిద నెను. ఆయనుట శ్రవ్యకావ్యములను గూర్చి కాదని మమ్మటాచార్యుఁడు "అష్టౌ నాట్యే రసాః స్మృతా" యనిప్రారంభించి "శాన్తోపి నవమోరస" యని నుడువుటచే సూచించినాఁడు. ఈవిషయములను మనసునం దిడికొని శాంతము నాట్యానుకూల మని వివరించువారి మతములను జేర్కొని యావివాదమును బరిసమాప్తి నొందించుచు రసగంగాధరకారుఁడు "యైరపి నాట్యే శాన్తో రసో నాస్తీత్యభ్యుపగమ్యతే తైరపి బాధకాభావాత్ మహాభారతాది ప్రబంధానాం శాంతరసప్రధానతాయా అఖిలలోకానుభవసిద్ధత్వాచ్చ కావ్యే సోఽవశ్యం స్వీకార్య" యని పరిష్కరించినాఁడు. దీనినిబట్టి దృశ్య శ్రవ్యకావ్యములందు రససంప్రదాయమున భేదము స్పష్టము కాఁగలదు. ఇట్లు రసములు తొమ్మిదా యెనిమిదేనా యను

ననుమానము లటుండఁగా రుద్రటుఁడు ప్రేయ మనునొకదానిని గల్పించినాఁడు దానినే వైయుండనోపు వత్సల మని సాహిత్యదర్పణకారుఁ డన్నాఁడు. ఇది మనయాలంకారికుల రససంఖ్యావివరణము.

అఖండ మగురసము నిట్లు విభజించుట కేల మనవారు పూనిరి? ఇట్లింతలెక్క విభజింపనగును. అను ప్రశ్న మిట నుదయించును. శృంగారమే రసము; తక్కినవి తజ్జన్యము లని యొకఁడు "ఏకో రసః కరుణ ఏవ" యని యొకఁడు నద్భుతరసమే రసమని యొకఁడును శృంగార, కరుణ, వీర, రౌద్రములు ముఖ్యము లని యింకొకఁడును జెప్పిరి. వారిమాటల నొకకొంత సత్యము కలదు. కాని, యఖండ మగురస మాయాయిభావములను వెల్లడించునప్పు డాయాయవతారముల నొప్పెడు శివకేశవాదులవలె శృంగారాదిరూపముల నొప్పు నని మాయభిప్రాయము. గ్రామదేవతల వంటివి వ్యభిచారిభావములు. వీనివలని యానందము క్షణికము. అందువలననే యివి స్థాయిభావములు గాక వ్యభిచారి సంచారిభావము లని వ్యవహృతము లగుచున్నవి. ఈసంచారిభావములలో నొకటియే స్థిరముగాఁ గావ్యమునం దంతట నతిరస్ఫురితమూర్తిని గలదైనచో స్థాయిభావ మగును. ఈవిషయమునే పూర్వులయభిప్రాయముతోడి మెలపున పండితరాయలు, "ఆప్రబంధం స్థిరత్వాదమీషాం భావానాం స్థాయిత్వమ్, నచ చిత్తవృత్తిరూపాణా మేషా మాశువినాశిత్వేన స్థిరత్వం దుర్లభమ్. వాసనారూపతయా స్థిరత్వం తు వ్యభిచారిష్వతిప్రసక్తమితి వాచ్యమ్. వాసనారూపాణా మమీషాం ముహురభివ్యక్తే రేవ స్థిరపదార్థత్వాత్. వ్యభిచారిణాం తు నైవ, తదభివ్యక్తే ర్విద్యుదుద్యోతప్రాయత్వాత్" అని గంభీరముగాఁ బలికినాఁడు. ఇది రసములనామకరణమునకును సందిలి మతభేదములకుఁ గారణమయ్యెను. ఈమతమునఁ గవికి నపరిమితస్వాతంత్ర్యము 33 రసములను గల్పించువఱకుఁ గలదు; కాని పేరునకుఁ బెత్తనమిచ్చిన మార్గమును గావ్యకర్తయవలంబించినఁ బ్రమాద మగు నని నామనవి. మఱియు నిట నొక్కవిషయము మీకు జ్ఞప్తికిఁ దెత్తును. సర్వరసములు నాట్యమునఁ బ్రయోగించుటకు వీలు గావని మాత్రము శాంతమునుగూర్చి యాలంకారికులన్నదానిని బట్టి మనము గ్రహింపవలయును.

ఈశృంగారాదులగు రసము లన్నియు సుఖోత్పాదకములే యని పలువురలంకారికుల మతము. కాని ప్రత్యాలంకారికుఁడును గరుణమువలన సుఖము

గలుగునా యని శంకించి తనకుఁదోఁచిన విప్రతిపత్తులకును సమాధానమును జెప్పుచు వచ్చినాఁడు. ఈవిషయమును విపులముగా రసగంగాధరకారుఁడే చర్చించినాఁడు. విశ్వనాథపంచాననుఁడును యథాబుద్ధిని నీవిషయమును విమర్శించినాఁడు. దీనినిఁ బట్టి చూడఁ గరుణాదులవలన సుఖము కలుగనేర దనువారును గలరేమో యని తోఁచును. ఈబుద్ధితో గ్రంథములం జదివినచో జైనుఁ డగుగుణచంద్రుఁడు "సుఖదుఃఖాత్మకో రసః" యని చెప్పినమాటలు విన్పించును. మఱియు నతఁడు "విభావై ర్లలనోద్యానాదిభి రాలంబనోద్దీపనరూపై ర్బాహ్యై ర్హేతుభిః స్వతప వావిర్భావాద్వ్యభిచారిభి ర్గ్లాన్యాదిభీ రసికమనః శరీరవ ర్తిభిః పరిపోషణాచ్చ శ్రితో త్తర్షః స్వీకృత సాక్షాత్కారిత్వానుభూయమానావస్థో యథాసంభవం సుఖదుఃఖస్వభావో రస్యతే ఆస్వాద్యతే ఇతి రసః తత్ర ఇష్టవిభావాది ప్రథితస్వరూపసంపత్తయః శృంగారవీరహాస్యాద్భుతశాన్తాః పంచ సుఖాత్మానః అపరే పున రనిష్టవిభావాద్యుపనీతాత్మానః కరుణ రౌద్ర బీభత్స భయానకాః చత్వారో దుఃఖాత్మానః" యనియు నుడివినాఁడు. ఈవిషయమును బూర్తిగాను రూపకోత్పత్తియును రంగమున దు నటాదుల స్థానమును సామాజికనిర్వచనాదులును దెలిపిరఁగాని కవితాప్రపంచము నందలివిషయముల నెల్ల నెఱుకపఱుచుట కా దని యెఱింగియు నొక్క వ్యాసమున వానిని సూచించుటయు దుస్తరమను నభిప్రాయమున యథావకాశమున నాయాయివిషయముల నాంధ్రలోకమున కర్పించి కృతార్థుఁడనుగాఁగల నను తలఁపున నింతతో నీవ్యాసమును ముగించుచున్నాను.

శ్రీః

పరస్మై జ్యోతిషే నమః

పోతనభక్తి—భాగవతరచన.

— జనమంచి శేషాద్రిశర్మగారు-కడప —

మోక్షసామ్రాజ్యమున నధివసింపఁ జేయు మార్గమును దెలుపు గ్రంథములలో భాగవత ముత్తమోత్తమ మనువిషయము సర్వజనాంగీకృతము. అట్టిది దేవీభాగవతమా శ్రీభాగవతమా యనుచర్చ చిరకాలమునుండి వచ్చుచున్నది. ఇట నది యనవసరము. బమ్మెర పోతన మహాకవి. మహాభక్తుఁడు. ఆమహాపురుషుఁడు శ్రీభాగవతమును దెనిఁగించెను. ఖ్యాతిని గోరికాదు. ముక్తిని గోరి యని స్పష్టముగాఁ జెప్పెను.

ఒనరన్ నన్నయతిక్కనాదికవు లీయుర్విం బురాణావళుల్
తెనుఁగుం జేయుచు మత్పురాకృతశుభాధిక్యంబు తా నెట్టిదో
తెనుఁగుం జేయరు మున్ను భాగవతమున్ దీనిం దెనింగించి నా
జననమ్మున్ సఫలంబు చేసెదఁ బునర్జన్మంబు లేకుండఁగన్.

అనుపద్య మాయభిప్రాయమును దెలిపెడిని.

పోతన శివభక్తుఁ డనియుఁ దుదకు రామభక్తుఁ డయ్యెననియుఁ గొందఱందురు. ఆమాట విశ్వాసార్హము కాదేమో యని నే నూహింతును. మహాభక్తుఁడగుట నామహనీయుఁడు శివకేశవభేదమును బాటించువాఁ డన వలనుపడదు. కావుననే—

చేతులారంగ శివునిఁ బూజింపఁడేని
నోరునొవ్వంగ హరికీర్తి నుడువఁడేని
దయయు సత్యంబు లోనుగాఁ దలఁపఁడేని
కలుగ నేటికిఁ దల్లులకడుపుఁ జేటు.

ఈపద్య మాంధ్రీకరణమున గలది కాదు. స్వాభిప్రాయద్యోతకము. దీనింబట్టి మహాత్ములచిత్తవృత్తి నీటిముట్టమువలె సమముగ నుండు ననియు సకలదేవతల న్నాకారరూపముగనే వారిదృష్టి తిలకించుననియు నామధేయమును బట్టి యట్టివా రలికిపడ రనియు స్పష్టమయ్యెడిని. దీనికే మహాక్షయు దాహృతి

యుఁ గననయ్యెడిని. రామచంద్రుఁడు స్వప్నమున దర్శనమిచ్చి "తా రామభద్రుండ నన్నామాంకితముగా శ్రీమహాభాగవతమ్ము తెనుఁగుసేయుమునీకు భవబంధఁబులు తెగును" అని యానతిచ్చినట్లు పోతనయే వ్రాసెను. అట్టి కవి "నాచిత్తంబున శ్రీరామచంద్రుని సన్నిధానమ్ము గల్పించుకొని'' అనియు వ్రాసి వెంటనే షష్ఠ్యంతముల కుపక్రమించి,

''హరికి నందగోకులవిహారికి" అని నాలుగుపద్యములు చెప్పి యందుఁ బ్రతిపాద్యవస్తువు కృష్ణమూర్తిగాఁ దెలిపెను. రామమూర్తి నానామాంకితముగాఁ దెనిఁగింపు మని యాజ్ఞాపింపఁ గృష్ణనామమున షష్ఠ్యంతములు దెలుపుటకుం గత మేమి? స్కంధాంతమునను స్కంధాదియందును రాఘవరామా యని నుడువ హేతు వేమి? రామకృష్ణాదినామములు గలపరతత్త్వ మొక్కఁడే యనికదా. శివశంకరాదినామము లాపరతత్త్వమునకుం జెల్ల ననువా రున్నచో వారి కొక్కనమస్కార మర్పింపవలయును. సర్వశబ్దము లాపరతత్త్వమునకుఁ జెల్ల నన్నచో నది యద్వితీయ మేలా గగును? సర్వాంతర్యామి యెట్లగును. నిర్గుణుండు నిరాకారుఁడు సర్వాధారుఁడు నగునాపరమేశ్వరుఁడు భక్తానుగ్రహార్థము భావనానుకూలరూపములఁ దాల్చు నన్న శ్రీభాగవతాది సద్గ్రంథసిద్ధాంత మేలాగు నిలుచును? నిలువకయున్న "అద్వితీయం బ్రహ్మ" యనుమహావాక్యము వ్యర్థముకాదా. కావున మహాకవి తల్లజునిచిత్తమున నద్వైతము తాండవమాడుచుండు ననుట సత్యమని వచియింప నాకు ధైర్యముగలదు. అంతియగాదు. పోతనదృష్టి సద్గ్రంథము లన్నియుఁ బురాణములే యని చూచును.

'నన్నయతిక్కనాదికవు లీయుర్విం బురాణావళుల్ తెనుఁగుం జేయుచు.'

అన్నచోట మహాభారతము పురాణ మనఁదగునా? ఇతిహాసవర్యము కాదా? మహాకవి కంతమాత్రము తెలియదా? భగవచ్చరిత్ర భాసురము లన్నియుఁ బురాణము లనియే వారిభావము. సకలసద్గ్రంథము లాపరమేశ్వరు మహిమమునే పలుమార్గములఁ దెలుపును. అన్నింటికి గమ్యస్థాన మొక్కతత్త్వమేకదా? ఆయూహ యామహాత్మునకుఁ జక్కఁగాఁ గల దని తోఁచెడిని. ఇఁత యేల? పక్షపాతము మానవులయందుఁ బోలె దేవతలయందును గొందఱకుండును. అది కర్మభేదమునఁ గలుగునది యనుట సర్వమహాశయ సమ్మతము.

భాగవతరచన:—భాగవతము నాంధ్రీకరించుకార్యమునందు మహాకవి భక్తిరసపారవశ్యమునఁ దన్నే తా మఱచెను శృంగారరసమున భగవంతుని వర్ణించుఘట్టములందుఁ బోతనకు లోకదృష్టియే లేదనక తప్పునా? మూలమే మూలమున్నదో యాతఁ డెఱుంగఁడు. భగవంతుని దివ్యసుందరవిగ్రహము మ్రోలఁ గనఁబడఁగా విశ్వమునే మఱచును. కావుననే మూలమును వీటఁబుచ్చి స్వేచ్ఛగాఁ బద్యముల నల్లెను. భాగవత మాధారముచేసికొని తనబుద్ధిచమత్కృతిని గనఁబఱిచెనని కొందఱందురు. నేనుమాత్రము తప్పో యొప్పో పైనవ్రాసినట్లే భావించితిని. తప్పేయైన క్షమింపుఁడు. ఒప్పేయైన నానందింపుఁడు. జంకక నాయాశయ మిదియని తెల్పినాఁడను. కొన్నితావుల భాషాంతరీకరణముం దెలిపెద.

త్రిభువనకమనం తమాలవర్ణం రవికరగౌరవరాంబరం దధానే
వపు రలకకులావృతాననాబ్జే విజయసఖే రతిరస్తు మేఽనవద్యా॥ 33

స్క ౧- అధ్యా ౯.

మ. త్రిజగన్మోహనశీలకాంతిఁ దనువు దీపింపఁ బ్రాభాతనీ
రజబంధుప్రభమైనచేలము పయింబ్రజిల్ల నీలాలక
వ్రజసంయుక్తముఖారవింద మతిసేవ్యంబై విజృంభింప మా
విజయుం జేరెడువన్నెకాఁడు మది నావేశించు నెల్లప్పుడున్.

ఇది మూలానుసారమే యనవలయు. యతిప్రాసనియమము గలిగిన నది సంస్కృతమునకు మెఱుఁగుపెట్టినట్లే యున్నది.

తత్రాగమద్భగవాన్ వ్యాసపుత్త్రో యదృచ్ఛయా గామటమానోఽనపేక్షః
అలక్ష్యలింగో నిజలాభతుష్టో వృతశ్చ బాలై రవధూతవేషః॥ ౨౫
తం ద్వ్యష్టవర్షం సుకుమారపాదకరోరుబాహ్వంసకపోలగాత్రమ్
చార్వాయతాక్షోన్నసతుల్యకర్ణసుభ్ర్వాననం కంబుసుజాతకంఠమ్. ౨౬
నిగూఢజత్రుం పృథుతుంగవక్షస మావర్తనాభిం వళివల్గూదరంచ
దిగంబరం వక్త్రవికీర్ణకేశం ప్రలంబబాహుం స్వమరోత్తమాభమ్॥ ౨౭
శ్యామం సదాపీవ్యవయోంగలక్ష్మ్యా స్త్రీణాం మనోజ్ఞం రుచిరం స్మితేన।
ప్రత్యుత్థితా స్తే మునయ స్స్వాసనేభ్య స్తల్లక్షణజ్ఞా అపి గూఢవర్చసమ్॥

ప్రథమస్కం॥ ౧౯ అధ్యా.

సీ. ప్రతినిమేషము పరబ్రహ్మంబు నీక్షించి మదిఁజొక్కి వెలుపల మఱచువాఁడు
కమలంబు మీఁదిభృంగములకైవడి మోముపై నెఱసిన కేశపటలివాఁడు
ఱెలివ్రాసి మాయనంగీకరించినభంగి వసనంబుఁగట్టక వచ్చువాఁడు
సంగిగాఁ డని వెంటఁ జాటుభూతములు నాబాలురహాసశబ్దములవాఁడు
తే. మహితపదజానుజంఘోరుమధ్యహస్త, బాహువక్షోగళాననఫాలకర్ణ
నాసికాగండమస్తకనయనయుగళుఁ,డైనయవధూతమూర్తివాఁ డరుగుదెంచె.
ఉ. ఊరని లోకులు గినిసి, యొగ్గులు పల్కినివాఁడు కోరికల్
కోరనివాఁడు గూటువలఁ, గూడనివాఁడు వృథాప్రపంచముం
జేరనివాఁడు దైవగతిఁ జేరిన లాభముఁ జూచి తుష్టుఁడై
నేరనివాని చందమున, నేర్పులు చూపనివాఁడు వెండియున్.
ఆ. అమ్మహాత్మషోడశాబ్దవయోరూప, గమనగుణవిలాస కౌశలముల
వ్యక్తికాంతచూచి మోహితయగునన, నితరకాంత లెల్ల నేమిచెప్ప.
ఆ. వెఱ్ఱితనము మాని విజ్ఞానమూర్తియై, బ్రహ్మభావమునను బర్యటింప
వెఱ్ఱియంచు శుకుని వెంటనేతెంతురు, వెలఁదు లర్భకులును వెఱ్ఱులగుచు.

ఈఘట్టమున మహాకవి మూలానుసారము వ్రాసియు నత్యంతవిచిత్రముగా యవనిక నలంకరించెను. మూలమున గూఢముగ నున్నయర్థమును విస్తరించెను. దాన శుకమహర్షి మహత్త్వము వెల్లడియగు ననియు నట్లుచెప్పుట కవికర్తవ్యమనియుఁ బోతనభావమైనట్లు కనుపట్టును.

“సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేనకిమ్”

అన్నసూక్తిని బోతనమహాకవి నమ్మె నని మన మూహింపవలయును.

శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనం।
అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్య మాత్మనివేదనమ్॥ ౨౩
ఇతి పుంసార్పితా విష్ణౌ భక్తిశ్చే న్నవలక్షణా।
క్రియతే భగవత్యద్ధా తన్మన్యేఽధీతముత్తమమ్॥ ౨౪

సప్తమస్కం॥ ౫ అధ్యా.

మ. తనుహృద్భాషల సఖ్యమున్ శ్రవణమున్ దాసత్వమున్ వందనా
ర్చముల్ సేవయు నాత్మలో నెఱుకయున్ సంకీర్తనల్ చింతనం
బను నీతొమ్మిది భక్తిమార్గముల సర్వాత్మున్ హరిన్ నమ్మి స
జ్జనుఁడై యుండుట భద్రమంచుఁ దలతున్ సత్యంబు దైత్యోత్తమా.

ఈపద్యముం గాంచినచో భాషాంతరీకరణ మెట్టులుండవలయునో తెలిసికొనవచ్చును. ఎందు హెచ్చుగాఁ జెప్పవలయునో, ఎందు సంగ్రహించి చెప్పవలయునో, ఎందు నున్నదున్నట్లు తెలుపవలయునో యీపద్యమున నీమహాకవి తెలిపెను. ఈమార్గము ననుసరించినచో మూలమునఁ గలభావము లోకుల కేరీతిఁ దెలుపవలయునో తెల్లమగును. మక్షికి మక్షి యన్నరీతి మార్చిన బాగుండునా. కొందఱు మహాత్ములు "తపస్స్వాధ్యాయనిరతుండును, తపస్వి వాగ్విదాంవరుండును, నారదుం బరిపప్రచ్ఛుఁడును, వాల్మీకిర్మునిపుంగవుండును కోన్వస్మిఁ సాంప్రతుండును, అని వ్రాసిననే భాషాంతరీకరణ మనఁబడు నని సిద్ధాంతముచేయుదురు. ఈసిద్ధాంతమును దలంచిన నాకొకకథ స్మృతిగోచరమయ్యెడిని.

మున్ను శ్రీనాథమహాకవి నైషధమును దెనిఁగించి శ్రీహర్షునికడ కరిగి వినిపించెనఁట. అపరమకవిచంద్రుఁ డాపద్యముల వినుచు "నందు గమిక శ్రీకృతనైక నీవృతుఁడనై" అన్నవాక్యమును విన్నయంతనే దిగ్గునలేచి వత్సా! నీడుమువ్రులు నీవే తీసికొని నాశ్లోకము నాయొడిలో వేయుమా యని వేఁడెనఁట. ఈకథ కల్పితమే కాని సత్యముకాదు. కాని పైసిద్ధాంతమునకు సహకారి యగును.

మహాశయులారా! భాగవతమునఁ గొన్నితావులం జూపితిని. భాషాంతరీకరణమునఁ గవి యిష్టము ననుసరించి మెలంగవచ్చును. కాని దాన లోకమున కుపకారము గలుగవలయును. పోతనవంటి మహాకవి అట్టిభక్తుఁడు మరలఁ బుట్టుటరిది. పరమపావనచరిత్రుఁ డగుట నేఁటికి నామహామహుని నామస్మరణము భగవన్నామస్మృతివలె నస్మదాదులకు నైనది. వారిమార్గము ననుసరించినఁ దరింపవచ్చును. స్థాలీపులాకన్యాయమున వారిభాగవతమునఁ గలపద్యముల వ్రాసితిని. పోతనభక్తి సర్వమతసమ్మత మనియుఁ దెలిపితిని. అట్టి భక్తి కుదుర్చుకొనుటకు నావంటిపామరులు ప్రయత్నింపవలయును. మూఁడు నామములు పైకిఁ జక్కఁగా దిద్దినఁగాని విష్ణుభక్తుఁడు కాఁడనియు, మూఁడడ్డగీతలుగా భస్మమును దీర్చినఁగాని శివభక్తుఁడు కాఁడనియుఁ జెప్పువారిమాటలు హేయములు గాని గేయములు కావనియు మనమెఱుంగవలయును. బాహ్యలక్షణములు భక్తికిమార్గములే కావనియు, నేమతస్థుఁడైనను భగవంతుని సేవింపనర్హుఁ డనియు భగవంతునకు జిహ్నములే లేవనియు నవిమానవులచేఁ గల్పింపఁబడిన వనియు మనము తెలిసికొనవలయును. ఇఁక విశేషించి వ్రాయ నిదిసమయముకాదు. ఒక్కసారి భక్తశిరోమణి యగుపోతనమహాకవి నామమును స్మరించి యీవిషయమును ముగించుచున్నాఁడను.

పీఠిక.

మా కాశిభట్టకులజులును పండితవరులును కడలివాస్తవ్యులును నగు లింగమూర్తిశాస్త్రులవారు తమపుత్రునకు నాంగ్లేయవిద్యను నేర్పించిరి. అతఁడు కొంత భాషాపరిచయము కలిగిన తరువాత ఆంగ్లేయవైద్యమునందుఁ గొంత వైదుష్యమును సంపాదించుకొని రాజమహేంద్రవరములో వైద్యముచేయ మొదలిడియె. ఆహేతువుచే లింగమూర్తిశాస్త్రులవారు రాజమహేంద్రవరమునందలి ఇన్నీసుపేఁటలో సకుటుంబముగాఁ గాఁపురముండిరి. ఇట్లుండ వారి పుత్రకుఁ డసహాయోద్యమములోఁ బ్రవేశించి శ్రద్ధాభక్తులతోఁ బనిచేయుచు రాఁగాఁ దుద కాతని కీనడుమ 2½ యేండ్ల కారాగారప్రాప్తి సంప్రాప్తమాయె. ఈవిధముగా, ప్రియపుత్రవియోగము సంప్రాప్తమగుటచే మిక్కిలి వృద్ధులైయున్న శాస్త్రులవా రావియోగమును సహింపఁజాలక దశరథునివలె హా పుత్రా యని విలపించుచు స్వర్గమున కేగిరి. ఈ విచారకరవార్తను హిందూపత్రికలో నొకవిలేఖకులు ప్రచురించుచుఁ బ్రమాదవశమున లింగమూర్తిశాస్త్రులవారు స్వర్గస్థులై రనుటకు మాఱుగా బ్రహ్మయ్యశాస్త్రులవారు స్వర్గస్థులై రని వ్రాసిరి. అయ్యది యాంధ్రలోకములోఁ గొంత యలజడిని గలిగించినది. నాకు స్వర్గప్రాప్తికలిగినట్లు లోకము భ్రమింపఁ జొచ్చినది. నాయందు ప్రేమగల పత్రికాధిపతులు తమపత్రికలలో నన్నుం గూర్చి యనుతాపవాక్యములఁ జాలఁ బ్రకటించిరి. ఇతరాప్తులు మాయింటికిఁ బరామర్శలేఖలు వ్రాసిరి. పలువురు సందేహించి మా యింటికడకు వచ్చి సంగతులు తెలిసికొనఁ జొచ్చిరి. ఇట్లు ప్రమాదవశమునఁ గలిగిన యపవాదమును తొలఁగించుటకై మాసోదరుఁ డగు చిరంజీవి సుబ్బయ్యశాస్త్రి మున్నగువారు పత్రికాతల్లజమగు నాంధ్రపత్రికలో నాక్షేమవార్తను దెలుపుచు సవరణమును బ్రకటించిరి. ఈరీతిగా నన్నుఁగూర్చి లోకమునఁ గలిగిన భ్రాంతి నివారింపఁబడినది. ఏమైనను నాయింట నేను సుఖముగఁ గూర్చుండియుండఁగనే విబుధలోకసందర్శనము గావించుకొను భాగ్యము పట్టినది కావున నీచిత్రవిశేషమును గావ్యముగా నొనరింపఁదగునని యెంచి నే నీ చిన్నిపద్యకావ్యమును విరచించితిని. దీనికిఁ దగినతావు నాంధ్రపండితలోకము దయతో నొసంగును గాక !

కాకినాడ,
11-2-31.

కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రి.

శ్రీరస్తు.

నా విబుధలోకసందర్శనము.

కాశీభట్ట బ్రహ్మయ్యశాస్త్రిగారు, కాకినాడ.

సీ. ఘూ దువంశభవులు మానితకీర్తులు, లింగమూర్తినాఁ జెలంగుబుధులు
స్వర్గమేగ వారిస్వర్గప్రాప్తి భ్రాంతిచే, నాకునంటఁగట్టె లోకజనము.
తే. గీ. భూమిపై నుండఁగనె నాకుఁబొలుపుమీఱ
విబుధలోకానుభవ మబ్బె విశదముగను
నాప్తమిత్రావళి యనుగ్రహంబువలనఁ
గాన వారికిఁ దగ నమస్కార మిడుదు. ౧
గీ. బొందెతోడ నెయ్యామధ్యఁబోయి వింత, విబుధలోకంబువీక్షించివిశదముగను
నేనుగాంచినచిత్రంబు లెల్లవినుఁడు, ధర్మరతులార నామీఁది దయనుబూని.
గీ. సర్వలోకవిశేషముల్ చతురమతుల, నరయుచుండెను పైవార లంపినట్టి
పత్రికలఁబట్టి నాకు నీచిత్రమైన, స్వస్థతను గాంచు భాగ్యము పట్టె నేను. ౪
గీ. విబుధలోకంబువీక్షింప వేడ్కమీఱ, ఘనపథంబును జేకొని యనుపమగతిఁ
ద్రోవయందలిచోద్యముల్ సావకాశ, ముగనుగనుఁగొంచు మెల్లఁగఁబోవుచుండి
సీ. సవనంబులను భక్తిశ్రద్ధల సాగించి, వచ్చెడుకర్మఠపాళిఁ గంటి
వ్రతముల నిష్ఠను వదలక కావించి, వచ్చెడువ్రతుల చా వరుసఁ గంటి
ధర్మకార్యంబులఁ దప్పక యొనరించి, వచ్చెడుధార్మికావళిని గంటిఁ
బరమేశుపాదముల్ భక్తితో సేవించి, వచ్చెడుభక్తులపంక్తిఁ గంటి
దేశమాతను సేవించి దీక్షఁబూని, యుద్ధమొనరించి వచ్చెడు యోధవరుల
మఱియు వీరసతులఁగని మార్గమందు, ధన్యవాదంబుసలిపితిమాన్యఘనితి. ౬
క. ఉన్నతగోత్రజ సన్మని, సన్నుత నిర్మలపవిత్రజలధారాసం
పన్నను గంగను గాంచితిఁ, గన్నులకటి కెల్లఁదీఱ ఘనమార్గమునన్. ౭
సీ. సన్మార్గమున నిట్లు చనిచని ముందటఁ, గనుఁగొంటి విబుధలోకంబు నెల్ల
వరసుమనఃపాళివర్తనం బంతయు, గాంచిన చోద్యంబు గలిగె మిగుల
ననుగాంచి విబుధులు మనముల నేమిరో, సందేహములుపొందసాగిరెంతొ
నేను వారిని జేరి నెమ్మదితోడను, సంభాషణంబును సలిపినంత

పూర్వపుం దేహముల్ వీడిపోవవారు, నన్ను దరిఁజేరఁగానిచ్చి నయముమీఱ
నాదరాయత్తచిత్తులై యతిముదమున, నాకుఁజూపి రలవిబుధలోకఘనత.

క. సంతతముం గనువారల, సంతసమందించి విబుధసన్నిధిఁ గనుచుం
జింతలఁ బాపుచు నుండెను, చింతామణిఁ గాంచినాఁడఁ జేతం బలరన్. ౯

క. కాంచితినమరనగరమున, వంచితసౌధాగ్రసీమలందున వరుసం
బ్రాంచచ్ఛోభాయుతవర, కాంచనసమచారుగాత్ర కలితల సతులన్. ౧౦

ఉ. వారివిలాసవిభ్రమము వారివిశాలవిలోకనప్రభల్
వారిమనోహరాకృతులు వారిమనోగతవృత్తిసంపదల్
వారివిహారచేష్టలును వారివిహారవిచిత్రకేళులున్
వారిజసూతిఁ బోలుకవివర్యులకైనను నెంచ శక్యమే. ౧౧

సీ. బువ్వనువండరు బోనంబు మెసవరు, నవసుధాపానంబు నడపుచుంద్రు
భూమిని నడవరు బుడుతలఁ గాంచరు, ఆకాశగమనాప్తి నడరుచుంద్రు
కష్టముల్ గాంచియుఁ గన్నులమూయరు, కఠినహృదయులౌచుఁ గ్రాలుచుంద్రు
భోగప్రియత్వంబు పొలుపొందఁగా నెప్డు, గాంచుచునుందురు కాంక్షమీఱ

గీ. ఇట్టివారలతోడను నెసఁగుచుండు, గాఢసంసార మేరీతిఘనతనొందు
లేదుసంసారసౌఖ్యంబు లేఖకాళి, కెంచి చూడంగ లోకాళి నెందునైన. ౧౨

క. చందనచర్చితదేహుల, సుందరమందారదామ శోభితగళులన్
మందొసఁగియనంతామర, బృందంబులఁ దేర్చువిబుధభిషజులఁ గంటిన్. ౧౩

గీ. స్వస్థతంగాంచియున్నట్టి సఖులగురుల, బంధుసందోహముల ఘనపండితులను
బరిచితులఁగాంచిచారుసంభాషణముల, నలిపిమోదాబ్ధిలోఁదేలఁగలిగినాఁడ.

గీ. నమమనమున ననుగూర్చి నవ్యగతుల
వచ్చుచుండెను లేఖావళివరుసమాడ
నాకె యెంతో యద్భుతమును నవ్వుపోడమఁ
జొచ్చె నా లోకగమనిక చోద్యముగద. ౧౪

క. సుందరకుసుమచయ ములఁ, బొంకుగధరియించి యెంతో పొలుపొందెడునా
నందనశోభనుగనియా, నందాంబుధిఁ దేలినాఁడ నయమొప్పారన్. ౧౫

ఆ. వె. తేఁటి తేటపాట తేటపడెడుచోట్ల, పూలజాల మోలిఁ గ్రాలుదిశలు
చిలుకకలికిపలుకు లొలికెడుపట్టులు, పూనికాననాను పుష్పవనుల. ౧౭

శా. పౌందారక్ మదిఁబుట్టఁజుండెడుశిలంపుల్ తీర్చి వేయంగ నా
సౌందర్యాంచితపత్త్రపుష్పఫలవచ్ఛాలంబులై యుండు నా
మందారంబులఁ బారిజాతములచే మాన్యంబుగా తోఁటలా
నందం బేర్పడఁ జూచినాఁడను నిదానం బొప్ప నవ్వీటిలోన్. ౧౮

క. రంభను గాంచితి నొక్కతె, శుంభత్స్వర్ణానుసార శోభితఫలభు
గ్నంభోగోచితరుచిసం, రంభంబున నొప్పుదాని రమ్యాకారన్. ౧౯

గీ. సుందరచ్ఛాయలొప్పారసొంపునింపు, చుండుకొమ్మలుసొగసుగాచుట్టియుండ
శీవిమెఱయనున్నతమగుతావునందు, గ్రాలునింద్రాణిగనుగొంటిఘనముదమున

గీ. అచటవేశ్యలచర్యలత్యనుచితములు, ఫలముతమకు లేకున్నను బ్రభువుమెచ్చ
బరమసాధువులైయుండుభవ్యబుధుల, పూతతపములుచెఱతురుపొంతఁజేరి.

ఆ. వె. గాణ వేణువీణాకరములఁ జేకొని, నోటమాటపాటనీటుగాఁగ
బాడ నాకుబోడిబహువడినాడంగఁ, జటులకటులపటలి సంతసించు. ౨౨

మ. నశమే తెల్పఁగ బ్రహ్మకైనను బురీవైచిత్ర్యసౌందర్యముల్
అశనంబై విలసిల్లుచుండును సుధాహారాదిసద్వస్తువుల్
కుశలత్వంబును గూర్చుచుండు విలసద్గోచారుమాధ్యమధుల్
విశదంబై చనుచుండు నిప్డు నగరీవేశ్యాకటాదిక్రియల్. ౨౩

చ. అచటిసభాస్థదివ్యమణికాద్భుతనాట్యవిశేషవైభవం
బచటి విపంచికాహృదయహారిమహోన్నతగానమార్దవం
బచటి మృదంగకుంభజకతాళలనాదమనోహరత్వముం
బ్రచురముచేసి చెప్పుటకు బ్రహ్మకునైనను శక్యమెట్లగున్. ౨౪

సీ. పెక్కువిమానంబు లెక్కి[illegible]యులుమీఱ, వినువీధి వాహ్యాళి వెడలువారు
జంటలుగాఁగూడి సరసత మీఱఁగఁ, బూఁదోఁటలందునఁ బాదలువారు
[illegible] బొగలువారు
దివ్యరూపంబులఁ దేజరిల్లెడువేశ్యలం గాంచి మదిని వలచెడువారుఁ

గీ. గానఁబడి రందు నంతటఁ గలయఁజూడ, దేవదేవునిపాదసంసేవనంబు
సలుపు చెప్పెడు సన్మార్గచారులైన, భక్తవరు లెందునుం గానఁబడరదేమొ!

గీ. అట వసంతామరులు సిరు లలరుచుండ
సుందరాకారవేషముల్ సొంపునింప

భోగభాగ్యానుభవమును బొందు చెపుడు
చారుసంచారములఁ దమి సలుపుచుంద్రు. ౨౬

సీ. డంబుమీఱంగ నన్నంబును గోనకయే పానంబుమీఁదనే బ్రతుకువారుఁ
బెద్దతనము లేక పెంపెక్కి పూర్ణయౌవనభోగమే గన వలచువారుఁ
బుణ్యజనంబులపొత్తును గోరక హింసించివేయంగ నెంచువారుఁ
దేటతెల్లంబగు మాటలనుడువక గీర్వాణముల నెప్డు గొరలువారుఁ
గీ. గానఁబడి రలవిబుధలోకఁబునందె, గొప్పగా దీని నెంచిరి కోవిదాళి
విబుధలోక మీరీతిగా వెలుఁగఁజొచ్చె, విధివిధానంబుచూడంగ వింతకాదె.
గీ. కనకమువయిసి నివసించు కారణమున,నిద్రయనునది యెఱుఁగ రీనెలవువార
లగయుధనమెుహా సకలసుఃఖాకరంబు,దాని నెఱుఁగరుజనములీధరణిమీఁద.
ఉ. పన్నుగ రాజనీతి తెలుపంగల శాస్త్రమెఱింగినట్టి వి
ద్యోన్నతుఁ డాగురుండు సచివోత్తముఁడై యలరారుచుండఁగాఁ
గ్రన్నన బంధుజాలములు కార్యవిచారము చేయుచుండఁగా
నెన్నిక లోకమేలు విబుధేశుఁడు స్వప్రజ మెచ్చుచుండఁగాన్. ౨౯
గీ. పాకశాసను భాగ్యమే భాగ్యమనుచుఁ,బొగడుచుందురు భూప్రజపోల్చిచూడ
భుక్తి కాధారమతనికిభూక్రతువులె,కనఁగదూరపుకొండలునునుపగుఁగద.
గీ. విబుధనాథుండు కనుఁగొని వేయికనులఁ,దనదు వారికె గలిగింపఘనతనంత
పాటుపడుచుండు నెప్పుడు పరులనెల్ల,నణఁచివేయంగఁ జూచుననార్నిశంబు.
గీ. విబుధు లొనరించుపరిమిత్తవిధము వేఱు,గురుల సంభాషణంబులగురుత వేఱు
విబుధనాథుండు తుదిఁ దీర్చువిదిత మైన,పక్షపాతంపుతీర్పులవరుస వేఱు.
గీ. అమలసౌధాళి యెంతయో యలరుచుండు
విమలభోగంబు లెన్నియో వెలయుచుండు
నమితచోద్యంబు లెన్నియో యడరుచుండుఁ
గ్రమత నాతిక్య మెచ్చటఁ గానరాదు. 33
ఆ. వె. మారువిజయభేరి మఱిమీఱి మ్రోగు నీ
పురవరంబునందు మరుఁడు గెరలి
వావివరుస లేక వర్తిలఁగాఁ జేసి
దొరల గురులఁ గూడ మరులుకొలుప, 3౪

శా. సంతానంబులఁ గాంచుటెల్ల వనిసా శౌర్యక్రియల్ మాటనా
పంతంబుల్ ఘనకేళిసౌధములనా ప్రాఁబల్కులం బ్రజ్ఞలా
స్వాంతంబుల్ వరభోగభాగ్యతతినా సంచారముల్ గాలినా
చింతల్ యజ్ఞవిభంగకృత్యములనా చిత్రంబుగా నచ్చటన్. ౩౭

సీ. పాపకార్యం బని భావింపకయె మది గురుభార్యఁ గూడెడుసరసుఁ డొకఁడు
దోషకృత్యం బనుభావమణంబుఁ గొనక రసికొమ్మఁ బట్టెడురసికుఁ డొకఁడు
నీతి పాడగుననుభీతిని బొందక యన్నభార్యను జేరునార్యుఁ డొకఁడు
ప్రేమను దెగఁగోసి పినతల్లి గర్భంబె ఖండించివేసెడు ఘనుఁ డొకండు
గీ. నగుచు నుందురు విబుధులీనాఁటియందు, భోగభాగ్యంబులందు నెబుద్ధినిలుపు
నాగరకతకు నిలయమౌ నగరసీమ, నీతి యింతయు నిలువంగ నేరదు గద.

గీ. విబుధలోకంబునను గూడఁ బెలుచఁ దొల్లి
బ్రహ్మహత్యాదు లొనరింపఁబడుటచేతఁ
బరులచేతను రాష్ట్రంబు పడఁగఁ జొచ్చె
నీతి లేకున్నరాష్ట్రముల్ నిలుచు టెట్లు. ౩౮

క. పొందుగ సుమనఃపురవర, సౌందర్యం బెల్లఁ జూచి సాకల్యముగా
నందలి నాథుని గనకయె, క్రందుగఁ జనుటొప్పదంచు రథసము మీఱన్.

ద్విపద. అని చని విబుధేశు నాలయ మెనుట, గని ద్వారపాలుర కరుణనుబడసి
మందిరశోభను మఱిమఱిఁ గనుచుఁ, బొందుగా లోనికిఁ బోయి వేడుకను

చ. సురుచిరసౌధభాగమున శోభిలు చావడియందు నొప్పుసుం
దరతరరత్నపీఠమున దర్ప మెలర్పఁగఁ గూరుచుండి యా
దరమున స్వీయకార్యములఁ దాలిమి మీఱఁగఁ జూచుచున్న యా
దొర విబుధేశుఁ గన్గొని కుతూహలమొప్పఁగ మ్రొక్కి నిల్చితిన్. ౪౧

ద్విపద. అతఁడు ననుఁగని యాశ్చర్యమొంది, యేతీరునను వచ్చి తీ విష్ణు డిటకుఁ
జెప్పు మనంగను జేతంబు పొంగ, నొప్పిక మగునయ మొప్ప నిట్లంటి. ౪౩
సెల వైన దంచును జెప్పఁగాజనులు, నిలయంబునం దుండి నేవచ్చితిటకు
ననుచును నేఁబ్లు నచ్చెరు వంది, యనువుగ రోజించి యతఁ డిట్టులనియె.

మ. సరిగా నిక్క మెఱుంగలేక జనముల్ సంభ్రాంతియుక్తాత్ములై
నరుఁ డ్యోకం డరుదెంచ నాకమునకుం దా మర్త్యుఁ డం చొచఁగాఁ

విరసంబా నపవాద మిట్టు లొదవెఁ వీక్షింప నీపట్టునం
బరమేశుం డాగి నీకు నిచ్చుత మహాభాగ్యాయురారోగ్యముల్

గీ. ఎలమి నీవింక నీయింటి కేగుమనుచు, నతఁడు పలుకంగ ధన్యోస్మి యనుచు మదిని
దిరిగి యింటికి రాఁగను దివురుచుండఁ, బలికె ననుఁగని మరల నాథవ్యుఁడిట్లు.

గీ. ఒక్కటడుగంగ మఱచితి నోయి నేను, దనరుచున్న దేశాస్త్రీయధర్మ మిపుడు
క్రతువు లెల్లను సాగునే క్రమముగాను, మీదుప్రాంతంబులందున మేదినిపయి.

గీ. అనుచు నాతండు భాషింప నాదరమున, నేను బదులు చెప్పితినిట్లనూనభక్తిఁ
గాలమహిమంబునుంబట్టి కర్మరతియు, ధర్మమును సాగును నొకవిధంబుగాను.

గీ. సోమపానంపుతావున సొంపుమీఱ, కాఫిపానంబు చేరెను క్రమముగాను
బశువిశసన మిప్పుడు బహువిధముల, హింసశాలల సాగు నహీనగతుల.

గీ. ధనముఁ గూర్చెడు క్రియ లగుధర్మ మిపుడు, వేదమును ద్రోసి రాజనివింత మీఱ
సత్యవేదంబు గ్రాలు నీజగతిపయిని, బీరలకు నేతిబీరలు వెలసినట్లు. ౧౦

క. పావనమును సంభావ్యము, నైవఱలెడు స్వీయధర్మ మడుగున నిడఁచుం
బైవాఱి యల్పధర్మము, గైవారము చేయుచుండ్రు కడు మావారల్. ౧౨

గీ. పెక్కులేటికి మావారు వివిధగతులఁ, బొదలఁ జొచ్చిరి పశ్చిమబుద్ధి కలిగి
దూరపాలోచనము లెల్లఁ దొలఁగిపోయె, మర్కటీకరణ మెమాకు మార్గమాయె.

క. నేనిటు పలుకఁగ విని మది, నూని కరుణ నతఁడు పల్కె నొప్పులు గులుకన్
మీనియతకర్మజాలముఁ, బూనికతో సాగఁజేయు బుద్ధిని గొనుఁడీ. ౧౩

క. బలిమిని గలిమిని జేకొని, కలియీకాలంబునందు ఘనుఁ డగుప్రభువై
యిలనేలుచు నున్నందునఁ, గలధర్మము తాఱుమాఱుగాఁ జొచ్చెఁ జుమీ.

గీ. సర్వవిధములఁ గష్టదసమయమైన, యీకలిని స్వేచ్ఛఁ జేకొని యిష్టమైన
చేఁతలను జేయయత్నంబు చేయకుండ, సరిగ నడుపుఁడు కాలానుసారముగను.

గీ. కలికి వ్యతిరేకకృత్యముల్ సలుప కెపుడు
చనుము మీయింటికిని సంతసంబు మీఱ
ననుచు నాతండు పల్కంగ నమలధర్మ
మెపుడు పీడనం చిలు సేరి యెలమినుంటి. ౧౪

గీ. దైవకృపచేత మానేల దాఁటకుండఁ, జూచినాఁడను బరలోకచోద్య మెల్ల
వింతఁ గలిగించు నీవార్త వినినవారు, ఘనతరముదము నెప్పుడుఁ గాంత్రుగాక.

గీ. నేను స్వస్థుఁడ నౌచు మన్నిలయమందె, కన్నులకెదుటఁ గాన్పించుచున్న కతన
నా కుటుంబము వారు నా నవ్యయాత్ర, కద్భుతామోదములఁ దగ నందిరెంతొ
గీ. నాకుఁ గల్గినదగు నీయనేక నాక, దర్శనంబును జూప నీదర్పణంబు
సిద్ధమొనరించినాఁడ నా చిత్రయాత్రఁ, గాంచి దీనికిఁ దగు తావుఁ గవులొసఁగుత
గీ. నేను బొందిన విబుధలోకానుభవము, నున్నదున్నట్లు వర్ణించి యున్నవాఁడఁ
గాన నిందున్న చిత్రంబుఁ గాంచి బుధులు, సత్యముం గాంత్రు గావుత స్వాంతములను.
ఆ. వె. కట్టు! లింగమూర్తిగారికుటుంబంబు, పూర్ణ దుఃఖవార్ధి మునిఁగిపోయె
దాని దేర్చి పరమదైవంబు మోక్షమ్ము, కరుణ లింగమూర్తిగారి కిడుత. ౬౨
సీ. సురలను గాదని నరుల మోహింపరే, వరవరూథిన్యాది సురవనితలు
ఘనమృతసంజీవినినిఁ గోరి సురగురుసుతుఁడు పొందఁడె దాని క్షితిని జేరి
దివి యరాజకమైన స్థితికి రా దేవతల్ నరు నహుషుఁ గోనరె నాథుఁ గాఁగ
దైత్యులఁ దునుమాడ దశరథముఖనరవీరుల విబుధులు కోరుకొనరె
దివిని లేనివిశేషముల్ భువిని గలవు, భువిని లేనివి దివియందుఁ బొడమవచ్చుఁ
గాని పరికింప దివికంటె ఘనము భువియె, శాస్త్రచయ మెల్ల నారీతి చాటెడుఁగద.

ఓం తత్సత్.

(65) సురాభాండేశ్వరోపాఖ్యానము. గ్రం సం. 1018.

ఇది యేకాశ్వాసపద్యకావ్యము- కుచేలోపాఖ్యానమును, యాజ్ఞవల్క్యపురాణమును రచియించిన గట్టుప్రభువు దీనికవి. ఘట్టుప్రభుఁడనివాడుక.

గద్యము:—ఇది శ్రీమద్భ్రమరాంబికా వరప్రసాదలబ్ధ కవితాధురంధర సరస
కవిమిత్ర యెల్లనామాత్యపుత్ర గట్టుప్రభునామధేయప్రణీతం బైనసురా
భాండేశ్వరోపాఖ్యానంబునందు సర్వంబు నేకాశ్వాసము.

గట్టనఁగాఁ బర్వతము-పర్వతమనఁగాఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన శ్రీశైలము-శ్రీశైలేశ్వరునిపేరు గావున గట్టుప్రభుఁడు అనితల్లిదండ్రులొనర్చిననామకరణము కావచ్చును. కొండలరాయఁడు, ఉప్పాకయ్య, కొండయ్య, సింహాచలము, తిరుపతయ్య, అణ్ణామలై, అరుణాచలము-ఇత్యాదిగా వచ్చినపేరగును.

ప్రారంభ మిట్లున్నది.

క. శ్రీమత్కాశీపట్టణ, ధాముఁడు విశ్వేశ్వరుండు ధరణీధరజా
భామాకుచకుంభయుగ, స్థామలవక్షుండు మముఁ గృతార్థులఁ జేయున్.

చ. హరిణపినాకహస్తుని బురాసురఘోరమదాపహారునిం
బరమపవిత్రునిం గుముదబాంధవపావకమిత్రనేత్రునిన్
సురగణవంద్యుని న్శివుని శుభ్రభశేఖరు సర్వమంగళా
వరదుని గాశికాపురనివాసిని విశ్వపతిన్ భజించెదన్.

ఈకథకు మూలము స్కాందాంతర్గత కాశీఖండములో నున్నదని చెప్పుచున్నాఁడు.

సీ. ... ...
కలవందుఁ బర్వత ఖండంబు కేదారఖండంబునన భువి ఘనతగాంచి
యొందును నందుల నెక్కుడు కాశికాఖండంబు ముక్తికిఁ గారణంబు
పరఁగ నందుల సురాభాండేశ్వరం బను పుణ్యచరిత్రము భూరిమహిమ
నట్టికథఁ దేటతెనుఁగుననతులమృదుల, సరసమాధుర్యవాక్యముల్ సంఘటించి
కవులకరుణావిశేషంబు కలిమికతన, విశ్వపతి కంకితంబుగ విన్నవింతు.

క. భ్రమరాంబాకరకలితా, త్యమలిన సద్వర్ణసముదయాంకిత జిహ్వా
సుమహితుఁడ నేను గవితా, ప్రమదాజనకుండ గట్టుప్రభువాంకుండన్.

కథలోని రెండుపద్యములు—

క. తెక్కలు విదలిచి యీఁకలు, ముక్కులఁ జక్కంగ దిద్ది ముందటికి మెడల్
నిక్కించి మిన్నుఁ జూచుచుఁ, గొక్కోరో కో యటంచుఁ గోళులుగూసెన్.

వ. అంత.

గీ. వారుణీవిక్రయుఁడుగృహద్వారమునను, నిల్చిశనధర్మగేహినీఁబిల్చుటయును
గడగడవడంకుచును లేచికమలనయన, యవనిదేవోత్తమునకిట్టులనుచుఁబలికె

శా. ఏబూమెల్ మెటువచ్చునో యనుచు మున్నే నెన్నియుం జెప్పిన
న్నాబుద్ధుల్ విననైతి విపుడ కటా నాథుండు వచ్చెం గదా
యేబోంకు ల్బోఅగావు పోవు మిఁక నీ వెందైనఁ బోనోపవే
నీబాన న్వసియింపు వారుణిరసం బేపాటి యందున్నదో.

శ్రీముఖసంవత్సర జ్యేష్ఠ బ ౬ అంగారవారము వఱకు జంగం నాగలింగం సురాభాండేశ్వరము. తాడేపల్లి సుందరరామయ్య వ్రాసియిచ్చెను. అని గ్రంథాంతమునఁగలదు. మొదట నొత్తుపటామీఁద త్సనువుల రామలింగయ్య గారి కుమారుడు బసవశంకరయ్య సురాభాండేశ్వర మని యున్నది.

(66) దేవాంగచరిత్రము. గ్రం. సం. 931.

ఇది యొక పద్యకావ్యము. కవి యెవ్వరో తెలియదు. ఆశ్వాసవిభాగము లేదు. వ్రాఁత గొలుసుకత్తు. గొలికిగొలికి కొట్టికొట్టి దిద్దిదిద్ది వ్రాసినపంక్తులు కనఁబడుచున్నవి, చూడఁగా నిదియే ప్రథమప్రతియేమో యని తోఁచుచున్నది. పద్యములు ధారాళముగాఁ జదువ ననువుపడదు. కష్టముమీఁద దెలిసికొని చదువవలయును. కవిత్వము చక్కనిది. హృద్యము లగుపద్యములు గలవు. ఇందు వస్త్రనిర్మాణము దానికై తంతుసంపాదనము దేవతలు మొదలుగా నందఱకు వస్త్రప్రదానముం జెప్పఁబడినది. దేవాంగముని యిందు కథానాయకుఁడు, లోకమునకుఁ దెలియుటకై యందందుఁ గల కొన్నిపద్యభాగములం జూపి విడువఁబడును.

ప్రారంభమున—

క. వందన మొనర్తు సేవక, సందోహానందునకు గజాస్యునకు జగ
ద్వందితునకు ధూమాంకున, కుం దుర్దమ విఘ్నభేదకోద్యోగునకున్

క. వాణికి వీణాపుస్తక, పాణికి భక్తజననివహపావనికి ఘన
శ్రోణికి మ్రొక్కెద సుగుణ, శ్రేణికి ననిశమును సురకరీంద్రస్తనికిన్.

చ. వితతఖ్యాతివహించు నైమిశనివేశుల్ పార్వతీశార్చనా
వ్రతు లాత్మజ్ఞులు సంశ్రితైకగుణు లార్యాచారసంపన్ను లం
చితవిజ్ఞానులు శౌనకాదులు మహర్షుల్ సూతుఁ బౌరాణికా
యుతకీర్తి స్థితుఁ గాంచి యిట్లనిరి ప్రత్యాసక్తితో నందఱున్.

ఉ. మాఱుగ దేనిచేత నభిమానము గోపనమయ్యె నట్టివ
స్త్రానకు సాధనంబులు తిరంబుగ నెవ్వనిచేతఁ గల్పనం
బైనవి గోప్యగోపనము లక్షి నొనర్చి మనుష్యులందఱు
బూని పరంబుఁ జేరుటకుఁ బూనిక నెవ్వఁడు చేసె నాదటన్.

గీ. ఇతరకథలవలన నీఁగనిపాపముల్, దేని వినినఁ బాసి దివ్యులగుదు
రట్టి ప్రశ్న మీర లడిగితి రిపుడు మ, హారహస్య మిది మహాత్ములార.

చ. గురుఁడగు బాదరాయణుని గోరి నమస్కృతి చేసి తొల్లియ
ప్పరమమునీంద్రుచే వినినభంగిని దెల్పెద మీకు మీరు సా
దరమనస్కులై నను గృతార్థునిఁ జేసి కథార్థతత్త్వత
త్పరమతులై వినుం డని పదంపడి యిట్లని పల్కె వారితోన్.

గీ. పరమయోగీంద్రులకు నైనఁ బడయరాని, శైవసాయుజ్యమే కథాశ్రవణమునను
గలుగు నస్మత్తులకు నైన నెలమి దీని, మహిమ వర్ణింపఁదర మె ఘనస్నానులార

ఉ. పాయక మెల్లలోకములఁ బ్రస్తుతికెక్క సృజించినట్టి ప్ర
జ్ఞాయుతుఁ డైన బ్రహ్మవలనన్ జగదీశ్వర గుహ్యరక్షణో
పాయము గల్గదయ్యె ననపాయముగాఁ దగులోకరక్షణం
బీయెడ నెట్లు గల్గు జను లెల్ల సుఖింతురు సర్వకాలమున్.

వ. దేవీ నీకు నమస్కారంబులు గావించెద ననుగ్రహింపు మని వేఁడియు
నిట్లనియె.

క. తంతువు దెచ్చుట కొఱకై, యెంతయు విష్ణ్వంతికమున కేగెద నన్నుం
జింతింపుము రక్షింపుట, కింతట దీవించి వంత లెడలెకునట్లున్.

గీ. అయికురంగులుచిహ్నితమైనవస్త్ర, మొకటిగావించిసీ నేర్పు ప్రకటమొందఁ
దాపసోత్తము నీశుభదంబు కొఱకు, నీశ్వరున కిష్మ ముందు ధరించుటకును.

(67) ఉత్తరరామాయణము. గ్రం సం. 999.

తిక్కనసోమయాజికృత నిర్వచనోత్తరరామాయణము పదియాశ్వాసములు తరవాయిని బనునోకండవయాశ్వాసము. జయంతి రామభట్టను కవి

రచియించినది, యీగ్రంథములోఁ జివరఁ జేర్పఁబడినది. ఇందు వచనములు గూడఁ గలవు. కవిత్వ మంత రసవంతముగా నుండదు. అచ్చుపడినదానిలో నీభాగము నెవ్వరును జేర్పలేదు. కావున దానివిషయమై కొంత యిందుఁ దెల్పఁబడుచున్నది. ప్రారంభము.

క. శ్రీమద్రఘుకుల జలనిధి, సోమా పరమాత్మనామ సుగుణస్తోమా
భీమాహవదైత్యకులవి, రామా భద్రాద్రిధామ రాఘవరామా.

క. శ్రీరాముఁడు చెలువ బుగ, ధారుణిఁ బాలింపుచుండి ధర్మాన్వితుఁడై
సారెకు మైథిలిఁ దలఁపుచుఁ, గారుణ్యము కలిమి చెలిమి గౌరవ మొప్పన్.

క. కుశలవపుత్త్రబోధము, కుశలవులకు సనుజులకును గుశలముఁ జెందన్
విశదముగ వేదశాస్త్ర, పశమమునగు రాజ్యనీతి పద్ధతిఁ దెలిపెన్.

ఉ. జానకిఁ బాసి రాఘవుఁడు స్వర్ణమయం బగు సీతతోడుతం
బూని సమస్తయజ్ఞములు పొందుగ దక్షిణ లిచ్చి సేయుచున్
మానుగ సర్వభూప్రజల మన్ననఁ బ్రోవుచు నాఁడునాఁటికిన్
భూనుతుఁడై వసుంధరను బూజిత మొప్పఁగ నేలునంతటన్.

క. కౌసల్యాదిగఁ దల్లులు, వాసవపురి కేగినంత వారలకొఱకై
భూసురులఁ బంపె రాముఁడు, భాసురముగ భర్తృలోకపదమునఁ బొందన్

గద్యము—ఇది శ్రీమద్భద్రాద్రిరామ వరప్రసాదలబ్ధ కవితా(విచిత్ర)గార్గేయ గోత్రపవిత్ర జయంతి కృష్ణభట్టారక సుభద్రాంబావరతనూజ రామభట్టప్రణీతం బైన శ్రీమద్రామాయణకావ్యంబున నుత్తరకాండ తిక్కనసోమయాజి రచితంబై యున్న శేషంబునం గల్గు మీఁదటికథయందు.........
సర్వము న్నేకాదశాశ్వాసము.

కథలోని రెండుపద్యము:—

ఉ. భూపతి నన్నుఁ దా విపినభూముల కంపిననాఁడు వెంబడిం
బ్రాపయి కందమూలఫలరాసులఁ దెచ్చియు మన్నుఁ దన్వీఁ దాఁ
గాపరియై వసించుచును గాచుకొ యుండును నిద్రలేక హా
బాపురె నేఁడు లక్ష్మణుని బాయఁగఁ జేసితి మాయదైవమా.

గీ. అమరగంధర్వమానిగణాంశజనిత, మైనపుర్రటభల్లూకయాతుధాన
సంఘ మంతయు నిర్మలస్వాంతు లౌట, ననుగమనమున కొడఁబడియాదరించె

క. పదివేలవత్సరంబులు పదినూఱులయేండ్లు నిండెఁ బదపడి సమయం
బిదె వచ్చెఁ బ్రతిన వేళయుఁ, బదపడ వైకుంఠ లోకపదవికిరామా.

ఖరసంవత్సర ఆషాఢబ 3 బు స్థిరి మేడవర్పు ఆదినారాయుడు మళ్ళచేనుల కొమారుఁడు రాజగోపాల్నిని వ్రాసి యిచ్చెను.

—(68) బాలభారతమ్—గ్రం. సం. 936.—

అగస్త్యకృతబాలభారతమ్. పరిషత్పుస్తకభాండాగారములోని సం. 855 గ్రంథమసంపూర్ణము. ఇందు ౨౦ సర్గలు సంపూర్ణముగనున్నవి. ప్రారంభము:—

అస్త్యత్రినేత్రప్రభవః కలాత్మా శశీతి నక్షత్రగణస్యనాథః
యం వారిజశ్రీ హర మాప్తవాచో వామం హరే ర్లోచన మామనన్తి.
సేవ్య స్సురాణాం హిమవస్థిపాద స్సంభావనీయ శ్శిరసా శివేన
మహీధ్రభర్తేవ తమోపహంత్రీం యః కౌముదీందివ్యనదీం ప్రసూతే.
నజాహ్నవీయైశ్చ నయామునైశ్చ నచాపరాసాః సరితాం పయోధిః
యస్యోదయే నైవసుజాతధామ్నో బహీ్వయసీమృద్ధి ముపైతి వార్ధిః.

అంతమున—

సచైన మాహ స్మ చిరాత్రి శేన శునా సునాసీర వినామునా మే
నరోచతే నాకవిహారసౌఖ్యం శ్లాఘ్యం పరం భ్రాతృసమాగమోవా.
విహాయ తచ్ఛ్వానకరూప మగ్రే మూర్తేన ధర్మేణ సహక్షితీశః
ఆరోపితో మాతలిచోదితాశ్వం రథం మఘోనా దివ మారురోహ.
అందోళయ న్నభనదీతరంగాః నమోదయో నందనగంధవాహః
నృపాయ కల్పద్రుమపుష్పగంధ ముపాయనత్వం గమయాంబభూవ.
పాంచాల్యాసమ ముద్ధితై ర్నిరయతః కర్ణాదిభి ర్భ్రాతృభి
స్స్వంస్వం ధామగతై రభిష్టుతయశా దివ్యైశ్చ తై ర్బంధుభిః
సింధా దిగ్గజదాన దిగ్ధపయసి త్యక్త్వా వపుర్మానుషం
సర్వాసా దివిషద్గృశాం సవిదధే శస్త్రాణి ధర్మాకృతిః.

ఇతి శ్రీ అగస్త్యకృతౌ బాలభారతే వింశః సర్గః—

—(69) అజ్ఞానధ్వాంతచండభాస్కరము—గ్రం. సం. 4343.

ఇదియొక వేదాంతవచనగ్రంథము. కంభముపాటి అమరేశ్వరకవి రచితము. భాష సంభాషణరూపముగా నున్నది. గద్యము—“ఇది శ్రీమదద్వైత బ్రహ్మవిద్యావిశారదుం డైనకంభ్భముపాటి అమరేశ్వరశాస్త్రుల్లవారి చాతను

శిష్యానుగ్రహార్థమై ఆంధ్రభాషా ప్రబంధరూపముగాను రచియింపఁబడినఅజ్ఞాన ధ్వాంతచండభాస్కర మనేటి విచారదశకరూపక మైన వేదాంతప్రకరణంసమాప్తము.

ఇందు అనుబంధవిచారము—జీవేశ్వరవిచారము, సృష్టివిచారము, ఇట్లు పది ప్రకరణములు గలవు. కొంతమచ్చునకు—

"పుత్రదోషాలనువివరించేము.

"పుత్రుడు పుట్టకమునుపు పుట్టడాయనని తల్లిదండ్రులకు దుఃఖము గర్భము నిలిచి నవిస్తే దుఃఖము నవించక శిశువు పుట్టేటప్పుడు శిశువుకైనా హాని తల్లికైనా హాని హానిపొందకవుంటేనా గ్రహాదోషాదిదుఃఖము రోగాదులవలన దుఃఖము నశిచేకాలమందు ధూర్తుఁ ఆయనా యవండ్లుకొట్టబోతున్నారో అని దుఃఖము వాడుగుగాదాయనని చదువురాదాయనని పెండ్లిగాదాయనని దుఃఖము. వయస్సువాడాయనాంట్టే పరదారాగమనం చేసెనా లోకులు నిందించేరు అని రాజులు దండించేరు అని పరలోకమందు నరకానబడేనని దుఃఖము"......

ఇట్లేయర్థదోషాములు వివరింపఁబడినవి.

బ్రహ్మజ్ఞానోపాయము—శ్రీమత్పరమహంసపరివ్రాజకాచార్య శ్రీసచ్చిదానందేంద్ర శ్రీగురుచరణకమలశిష్య శ్రీరామకృష్ణానందవిరచితము.

గురుశిష్యసంవాదకీర్తన- కావి తిమ్మనయొనర్చిన ౧౦౮ చరణములు వేదాంతము-కొన్నిచరణములు—

కాలినవిత్తులు క్రమ్మరమొలవావు లీలజ్ఞానికి పుట్టు లేదు సుమ్మోయి
కారణమణఁగిన కార్యమెట్లైననూడు నారీతి సంసారమని చూడువోయి !

మడికిసింగన్న వాసిష్ఠరామాయణము- మొదలైనవిందుఁగలవు.

౨౩ వ పత్రములో నీక్రిందిపంచరత్నములు గలవు.

మ. నిగమాంతప్రతిపాద్యుడై విమలుడై నిర్వాసనాభాగ్యుడై
సగుణాతీతము నిర్గుణాదికముకై శశ్వత్సుఖానంద స
ద్వగురుశ్రేష్ఠం బగు రామలింగగురుచంద్రావాసమైనట్టి మా
మగరాల్పట్టణ మెంతదవ్వు చెపుమా మర్త్యాంగనారత్నమా. ౧

మ విగతాశాభయుఁడై మహానుభవుఁడై విశ్వాత్ముఁడై నిత్యుఁడై
జగదభ్యాదివికారదూరుఁడయి దోషధ్వంసియై సద్గురుం

డగుచుం బ్రోచెడి రామలింగగురుచంద్రావాస మైనట్టి మా
మగరాల్పట్టన మెంతదవ్వు చెపుమా మర్త్యాంగనారత్నమా. ౨

మ. జగముం దెన్నఁగ భక్తకల్పతరువై సర్వప్రసౌఖ్యంబులం
దగరక్షించి వరించి ముక్తిలలనా తాదాత్మ్యమొందింప ధీ
రగుణుండై తగు రామలింగగురుచంద్రావాస మైనట్టి మా
మగరాల్పట్టణ మెంతదవ్వు చెపుమా మర్త్యాంగనారత్నమా. 3

మ. జగతిం బుట్టి ముముక్షులైన సుమనస్సంప్రార్థితుండై సదా
జగదుద్యద్భవరిజాలభీషణలసత్సన్నాశకుండౌచు వే
తగ రక్షించెడు రామలింగగురుచంద్రావాస మైనట్టి మా
మగరాల్పట్టణ మెంతదవ్వు చెపుమా మర్త్యాంగనారత్నమా. ౪

మ. పగడాలున్నవనీలగారుడమణీవైడూర్యరత్నంబుల
న్నగరాల్గొంపులు చంద్రకాంతరుచుల న్నానాచు వెల్గొంది పా
దగుచుం (శ్రీ)కరరామలింగగురుచంద్రావాస మైనట్టి మా
మగరాల్పట్టణ మెంతదవ్వు చెపుమా మర్త్యాంగనారత్నమా. ౫

శా. ముక్తిద్వారకవాటముం దెఱచి పై ముక్కంటిపైకంటిలో
రక్తిన్నాని విరక్తిచే మిగులఁ బేరాకంటిపై కంటిలో
యుక్తింబొందినయోగి మూఁకజడబాలో న్నత్తులం బోలు నీ
భక్తిం (శ్రీ)మగరాలపట్టణవరా భావజ్ఞ సర్వేశ్వరా.

ఇట్టివే "కొట్టా యిక్కడికెంతదవ్వు చెపుమా కొన్మానసరోజాననా-
పొందూరిక్కడి కెంతదవ్వు చెపుమా పూర్ణేందుబింబాననా-
అను మొదలగుపద్యము లీప్రాంతములలోఁ గొందఱు చదువుచున్నారు.

—(70) హంసవింశతికథలు-గ్రం. సం. 1087—

ఇదియొక్క చక్కనివచనకావ్యము. మొదటిపత్రము లేదు. చివరపత్ర మున్నదిగాని ముక్కలై పోయినది. ప్రతిపత్రమును జివరఁ గొన్నియక్షరములు గలభాగము విఱిగిపోయినవి. భాష చాలభాగము శుద్ధముగా నున్నది. కల్పనలు మనోహరముగానున్నవి. కొంత మచ్చు చూడుఁడు—

"ఎనిమిదవనాఁటిరాత్రి హేమావతి మణిఖచితతాటంకకాంతులును ముక్తాహారంబులకాంతులును రత్నకంకణంబులకాంతులును దిగంతంబు లావరింపఁ గుంకుమపంకంబు పొంకం బగుచుండఁ జెంతకు వచ్చిన దానిం గాంచి

యోశృంగారవతి రాజగృహంబునకుం బోయెద వేమొ నాముచ్చట విని పోవుదుగాక యని ముగ్ధలు గులుకఁ బలికిన హంసవాఙ్మాధుర్యంబునకుఁ జిక్కి య్యాస్థ విని యెదఁ దెలుపు మనిన నిట్లనియె. పున్నాగపుంజం బను (పురంబున) ధనచిత్తుం డను వైశ్యశిఖామణి యుండు నతండు కాయధాన్యంబులు గలకణజంబులును బియ్యంపుగరిసెలును చిల్లరలమ్మెడు దుకాణములును గట్లసంచులును దక్కాడయును, అటకయుం గలిగి జాజికాయలును జాపత్రియును... మొదలగు సమస్తవస్తువులు బేరంబాడుచుండు నాతనికి వసుమతి యను సతిగలదు. దానిమోము గోము దాని కావిమోవి, దాని కప్పుకొప్పు దానియారుతీరు దానిచెన్నగుచిన్నెలు దానిజగ్గునిగ్గు దాని తేటగుమాటలు... దానిం జూచిన మానవుం డాత్మలో మెచ్చి శిరంబు గదల్చి మీసంబులపైఁ గేలువైచి నిట్టూర్పువుచ్చి మజ్జారే యనక మానండు”

—(71) బహువిధగ్రంథములుగల సంపుటము గ్రం. సం. **1244.**—

ఇం దనేకవిషయములు గలవు. అష్టాంగయోగక్రమము- యుగకాల సంఖ్యయునుగలవు.

(1) నానార్థపద్యములు:—ఇవ్వేర సంస్కృతపదముల నానార్థములం దెలుపు ౫౦ కందములు గలవు.

క. సంస్కృతము లక్షణోక్తము,సంస్కృతమన శ్రుతియుగతియుస్వర్గముభూమిన్
సంస్కృతము చెడనిపదమియు, సంస్కృతమనఁబట్టిపండుసభ మొదలయ్యెన్.
క. ఘృత మనఁగ నెయ్యి నీళ్లును, ఘృత మనఁగాఁబాలుచల్లగుగ్గిలమినుమున్
ఘృత మనఁగఁ దేనె నెత్తురు, ఘృత మనసంసారసుఖము గెల్పునునయ్యెన్.
క. న్యగ్రోధ మనఁగఁబామును, న్యగ్రోధంబనఁగ వ్రేలు నెత్తురుఁ బొత్తున్
న్యగ్రోధ మనఁగ మఱ్ఱియు, న్యగ్రోధం బనఁగ బార నగడును నయ్యెన్.

(2) శివస్తోత్రము: —ద్విపద సుమారు నూఱుచరణము లుండును. పాల్కురికి సోమనాథకృతమేమొ!

“కులజుండనైన దుష్కులజుఁడనైన, బలుపుణ్యనిధి నైనఁ బాపాత్ముఁడైనఁ
గాని నీసద్భక్తి కలితుఁడనైన,వానినీరూపులో వర్ణింపఁజేయు
పుడమిభర్తలయిండ్లఁబడిపనుల్ సేయు,పడఁతికిద్దునైనఁబ్రభవింపఁజేయు
... ...
పరమవరుండైన పాల్కురినిలయు, కరుణతోఁ బ్రోచును గలకాలమెల్ల॥

(3) షట్స్థలసంబోధతత్త్వరహస్యము:—

సంస్కృతశ్లోకములును, దెనుఁగువివరణమును గల శైవగ్రంథము.

గద్యము:—ఇతి శ్రీగురులింగజంగమపాదారవిందమకరందపానమిళింద మాససే శ్రీసద్గురునల్లమాహ్వయకరుణాకటాక్షవీక్షణంబునం మురుమల్ల నామ్నప్రణీతంబైన షట్స్థలసంబోధతత్త్వరహస్యంబు... ..."

తెనుఁగువాడుక మాటలతో నున్నది.

శివతత్త్వపరే సూక్ష్మ బిందురూపంతు జాయతే
బిందునాదసముత్పన్నం నాదాంతే శక్తిజాయతే
శక్తిస్తు జాయతే శబ్ద శ్శబ్దేజాయంతి వాగ్భవం.

యిట్లు పరమసూక్ష్మమైన వ్యోమాతీతమైన శివతత్త్వమందు బిందురూపమైన పరాశక్తి బుట్టెను. ఆపరాశక్తి నాదం బుట్టెను. ఆనాదమే ఆదిశక్తివలన ఇచ్ఛాశక్తి బుట్టెను. ఆయిచ్ఛాశక్తియందు శబ్దము బుట్టెను. ఆశబ్దమే జ్ఞానశక్తి ఆజ్ఞానశక్తివలన వాక్కు పుట్టెను. ఆవాక్కుయనెడిదే క్రియాశక్తి... ..." దీనిని రుధిరోద్గారినామసంవత్సర వైశాఖ శు ౧ సోమవారం సాయంత్రం సర్కరి వచనటీక నిమ్మన బసవానందయోగిగారి మాతృకను వున్నట్టుగా మాచిరాజు బుచ్చన్న సంపూర్ణంగ్గా శ్రీసద్గురుపాదాల అనుగ్రహంవల్లను వ్రాసెను.

ఈసంపుటములో మఱియు ద్విపదప్రమథస్తోత్రము వర్ష ఫలము రుద్రాక్షధారణవిషయము సోమనాథుని ప్రభులింగలీలలునుగలవు.

(4) జీవమొఱుకులకొఱవంజి. సన్నిధిరాజు జగన్నాథకవిప్రణీతము.

గద్యము:—శ్రీమదద్వైతవేదాంతరహస్య ప్రణతగుహాంతరాళనిలయ పరమహంసపరివ్రాజకాచార్యచర్య సర్వతంత్ర స్వతంత్ర శృంగుభేరిసింహాసనస్థిత శ్రీమచ్ఛంకరాచార్యపాదారవింద మకరందపానమిళిందమానమానస సన్నిధిరాజవంశపారావార రాకాశశాంక అమ్మయసుపుత్ర జగన్నాథనామధేయప్రణీతంబైన జ్ఞానయరుకలకురువంజి యను మహాప్రబంధంబునందు సర్వంబు నేకాశ్వాసము.

యక్షగానము— వేదాంతవిషయము- మొదటిపత్రము పోయినది. కొంతవినుండు-"...గలిగిన తామరకమల మున్నది. ఆకమలమందు మానసహంస యనేరాజహంస గలదు. దానిఖగాంతరమందు నవరత్నదీప్తులు గల చిద్బ్రహ్మము వున్నది. అని చెప్పగాను దాని పట్టి తెమ్మనుమని మాశింగ్గి అని

కొట్టె దేవరా నేను ప్రాకృతపురుషుణ్ణి గనక రాజహంసను పట్టి తేలే ననగా నామీద కోపించ్చి రాజహంసకొరకు సుకర్మేచ్ఛచేత పారిపోయి వచ్చినది. సామీ, నేను దాని వెదుకవచ్చినాను సామీ, మాశింగ్గిని నేను విడిచిపెట్టితే యీఅనంత్తకోటి బ్రహ్మాండాలు చెడిపోవడానకు హేతు వౌతుంద్ది గనక శింగిని జూడవచ్చినాను సామీ, యని యన్నంత హోస్తగాడు అడిగీమాట, వోరీ శింగ్గా మీశింగ్గిని నీవు చూడకపోతే యీఅనంత్తకోటి బ్రహ్మాండ్డాలు చెడిపోతున్నవని తెలియజెప్పు మనిన, చెప్పమంటావు సామీ, ఎనిమిదిశరీరాలున్ను నాలుగుపాదాలున్ను మూడుస్తానాలున్ను అయిదుగురుదేవతలున్ను వీటితోగూడిన ప్రణవజ్యోతిరూపమైన పరబ్రహ్మము నన్ను చేపట్టి సర్వలోకాలున్ను ఆడిస్తూవున్నాడు సామీ, నన్నుగాదని మాశింగ్గి తనపేరు దెచ్చుకోవలెనని విడనాడి వచ్చినదిసామీ."

ఇది ద్వితీయభాగము.

గీ. కాంత మెఱుఁగుఁజన్నుఁ గవయును బొదలింపఁ
గుందెఁ గంటె కుంభికుంభయుగము
లేమి పొదుపుసేయ నేమగునోయని
నడుము సన్నముగ నొనర్చె నజుఁడు. ౩౧

సీ. కరతలంబులయొప్పు సరసిజంబులఁబోల నెఱచందురునిబోలె నెమ్మొగంబు
తనువు టూర్పులయింపు దనుగాలిమించిన నవరోమరేఖ పన్నగము మించె
నలకలు తేఁటుల చెలువంబు గెలువ నాసికయొప్పు హేమపుష్పకము గెలిచె
ఘనకుచంబులు శైలగరిమంబు మీఱిన రదనదీప్తులు వజ్రరశ్మిమీఱెఁ
గారణమ్ము లేక కడుఁబరస్పరవైర, మయ్యెనొక్కొ మేనియందె యిప్పు
డవయవముల కనుచు నతిచింత డస్సెనా, నడుము సన్నమయ్యె నలినముఖికి.

వ. అని మఱియు బహుప్రకారంబుల నయ్యంబుజవదన విలసనం బభినందించి
యయ్యిందువదన నన్నెఱింగిన తెఱం గవధరింపు మని యిట్లనియె. ౩౩

క. సిద్ధులచే నను బడసిన, యిద్ధగరిమఁ బొందెఁగాన యీయింతి గడున్
శుద్ధమతి నెల్లనాఁడును, సిద్ధారాధనముఁ దగఁ బ్రసిద్ధిగఁ జేయున్. ౩౪

క. అదికారణంబుగా మా, సదనమునకు సిద్ధులెల్లఁ జనుదెంచుట నొ
క్కదినంబున సిద్ధుఁ డొకఁడు, సదమల తేజుండువచ్చి సంభావితుఁడై. ౩౫

క. అనుపమవనితారూపం, బును మోహనపురుషరూపమును బాగుగ వ్రా
సినపట మాతనిహస్తం, బున నుండఁగఁ గాంచి వినయమున నిట్లనియెన్.

క. ఈవిధముల యొప్పిదములు, భూవలయములోనఁ గలుగఁబోలవు దేవా
యేవారిరూపులొకొ యివి, నావుడు నిట్లనియె నాననము వికసిల్లన్. ౩౭

క. ఆకాశగతి యదృశ్యత, యాకర్షణవిద్య మాకు నలవడియుండున్
లోకవిశేషంబు లదృ, శ్యాకారతతోడఁ జూచి యఖిలమునందున్. ౩౮

క. సకలజనమోహనాకృతి, నొకపురుషుని నొక్కచోట నుజ్జ్వలరూపా
ధిక నొక రమణీరత్నము, నొకచోటంజూచి యభినవోల్లాసమునన్. ౩౯

క. విను సిద్ధులచేఁ బలుమఱు, వినియునికిని నీకుఁ జూపు వేడుకనై వ్రా
సినవాఁడఁ జూడు మని ప్రియ, మెనయంగా నాకుఁజూపి యిట్లనిపలికెన్.

క. ఈరూపువాఁడు సోమకు, లారూఢుఁడు రాజమకుటహీరమణీవి
స్ఫారపదాంభోజ మహో, దారుఁడు కమలాకరాభిధానుఁడు జగతిన్. ౪౧

క. ఈరూపుచెలువ మాళవ, భూరమణునికన్య సకలభూభువనలస
న్నారీతిలక మనంగఁ బెం, పారిన హంసావళీ సమాహ్వయ చిలుకా. ౪౨
క. నిత్యముగా వారికి దాం, పత్యము సమకూరెనేని భావజరతిదాం
పత్యము విష్ణురమాదాం, పత్యమునుం బోలె నెందుఁ బ్రస్తుతికెక్కున్.
క. నలునిదమయంతిఁ గూర్చిన, కలహంసము వోలె నీవు గాంచెను కీర్తుల్
చిలుకా పలుకులనేర్పులు, తొలఁకాడఁగఁ గూర్పు మివ్వధూవరులందగన్.
వ. అని చెప్పి యప్పురుషవరుండు నిజేచ్ఛ నరిగిన. ౪౫
క. మిన్నిరుపురఁ దగఁ గూర్పంగ, నెమ్మనమున వేడ్క నాకు నెగడుటయును నీ
కొమ్మ నను దోడుకొనిచన, నమ్మాళవరాజపురికి నరిగితిమధిపా. ౪౬
సీ. హేలాసమాగతమాళవీలోచనద్విగుణీకృతోత్పలవిలసనంబు
నీరజమకరందనిష్యందవర్ధితవాఃపూరపూర్ణప్రవాహమహిమ
సలిలసంగ్రహణార్థసంగికాదంబినీకాదంబకకదంబమేదురంబు
పానీయపానగతానేకఘోటకప్రతిభటోత్తుంగతరంగరాజి
యగుచులోచనానంద సమగ్రగరిమఁ, జరఁగువేత్రవతీనదీపరిఖగాఁగ
ధారుణి సమస్త పురవరోత్తంస మగుచుఁ, దనరునవ్విదిశాపురి ధరణినాథ!
వ. ఏ మప్పురంబు సొచ్చి యందుల యొప్పిదంబులు గన్నుల పండువులుసేయు
చుండ రాజమందిరంబున కరిగి. ౪౮
సీ. దౌవారికాలోకధవళమరీచులు నవ్యమౌక్తికతోరణములు గాఁగ
ద్వారదారుస్థితగారుత్మతద్యుతి లలితరంభాస్తంభకలనగాఁగ
దేహళీకలితసందీప్తవజ్రంబులు రంగవల్లీ జాలరచనగాఁగ
నుపరిభాగస్థాపితోజ్జ్వలరత్నమండలములు నవదర్పణములుగాఁగ
సహజశోభ నలంకారమహిమ మెఱయు
నంద మొందు తద్వారంబు నందు నిలిచి
ధారుణీశులు గొలువ నొప్పారుమాళ
వునకు మారాక యెఱిఁగించి పుచ్చుటయును. ౪౯
వ. నూతనకౌతుకంబున మమ్ముంగానుపించుకొని బహుమానం బొనరించి. ౫౦
క. దిన మెల్లను మాగోష్ఠిన, యనురాగరసాబ్ధినోలలాడుచు మాకుం
గనకాంబర మణిభూషణ, ఘనరసవత్ఫలము లిచ్చి గారవ మెసఁగన్. ౫౧

వ. సకలసంవిధానంబులు సేయించి మాకు నొక్కమణిహర్మ్యంబు విడిదల నిచ్చిన నుండి మఱునాఁడు. ౧౨

సీ. హాటకరచితకవాటనానాశిలాశోభితప్రతిహారసుందరంబు
మణికీలితవిటంక మానితస్తంభాగ్రగోపానసీసుప్రదీపితంబు
నవకీరతురగాది నవ్యమనోహర బహురూపచిత్రవిభ్రాజితంబు
రత్నరాజితచిత్రరంగవల్లీజాలరంగత్ప్రభాభాసి రంగతలము
నఖిలదిక్పాల చిత్రరూపాంచితంబు, సర్వలక్షణశోభిత సన్నుతంబు
నైనహంసావళీకన్యనాటయింటి, కరిగితిమి తద్విశేషంబు లపరిమితము.

క. అమల మణికుట్టిమంబులఁ, దమనీడలుచూచి బోటితండంబచుచుక్
రమణమెయిఁ జేరుముగ్ధ, ప్రమదల నవ్వుదురు ప్రౌఢభామాజనముల్. ౧౪

గీ. చిత్రసరసులలో వ్రాసిచెలువుమిగులు, హంసబృందంబుఁగనుఁగొనియర్థితోడఁ
బోటిరాయంచపదువులు వోవుఁ జేర, నిక్కువపుహంసలాయని నృపకుమార.

వ. ఇట్లతిరమ్యంబయిన నాట్యభవనం బంతయుం గలయం గనుంగొని యం దొక్కరుచిరకుడ్యభాగంబున భవదీయమనోహరాకారం బచ్చుపడ వ్రాసి యచ్చోటు వాసి చని విడిదల నున్నంత హంసావళి యచ్చటికిం జని య చ్చిత్రరూపంబుం గనుంగొని యత్యంతమనోహరంబు లగుతద్విలాసంబులం దగిలి చూచి పచ్చవిలుతు బారింబాఱి యే నారూపంబు లిఖయించుట యచ్చటి జనంబులవలన విని పరిచారికలచేతం దనపాలికి నన్నుం బిలిపించి కొని సముచితసంభావనంబు లొనరించి భవద్రూపచిత్రరూపంబుఁ జూపి యి ట్లనియె. ౧౬

క. చిలుకా యిట్టివిలాసము, గలపురుషుఁడు జగమునందుఁ గలఁడో యీయు జ్జ్వలరూపము నీకరకా, శలము మెఱయ వ్రాసితో నిజంబుగఁ జెపుమా.

వ. అనిన నానేర్పువిధంబును దేవరయన్వయనామధేయ విలాసరాజ్యవైభవం బులు వినిపించి మనోభవానీనమానసం గావించిన నతిప్రయత్నంబున నీచీ నాంబరంబునందుం దాన యీయార్య లిఖయించి యిచ్చి నాకు వివిధ విశేష సంభావనంబు లొనరించి పుత్తెర నిచ్చటికి వచ్చితి నని యాయా ర్యాక్షరపంక్తిమనోహరం బైనకళావతీకరస్థం బగునంబరం బవ్విభునిముంద టం బెట్టి యవధరింపు మనిన వేడ్కలు సందడింపం గరంబు చాఁచి యం దుకొని. ౧౮

క. పద్యము రెండర్థములను, హృద్యం బగుటకును వ్రాల యేర్పాటునకుం
జోద్యముఁ బొంది కరంగుచు, నుద్యత్పులకాంగుఁ డగుచునున్నంత వెసన్.
క. కీరతఁ దొరంగి యది గుణ, సీరధి యగుతమవివేకనిధి యై తనకున్
బోరునఁ బ్రణమిల్లుటయును, భూరమణుం డద్భుతంబుఁ బొందినమదిలోన్.
వ. దిగ్గన సింహాసనంబు డిగి యిచ్చ యలరం గవుంగిలించుకొని తా నెప్పటి యట్ల యాసీనుండై యతని సముచితాసనంబున నునిచికొని యాక్షణంబ భీమభటాదు లగుమంత్రుల రావించిన వార లతనిం గని ప్రమోదమాన సు లై పరిరంభణంబు లాచరించి ర య్యెందఱ నుచితాసనంబుల నుండ నియమించి సకలవిద్యాధారం బగు కీరంబు వివేకనిధి యగుటం జెప్పి య తని నవలోకించి నీ వింతతడవు శుకంబ వైయుండి సహజాకారంబు దాల్చు టకుం గారణం బేమి యని యడిగిన ముకుళితకరకమలుం డై యతం డి ట్లనియె. ౬౧
గీ. ఉరగకోపంబుచేత నాతురతఁ బొంది
మిగుల దవ్వగ నేగి కాశ్మీరభూమి
శారదపురంబునకుఁ గొంత చేరువైన
కానలోఁ దప మొనరించు మానిఁ గాంచి. ౬౨
ఉ. అతఁడు మౌనసన్నియతుఁ డౌట యెఱుఁగఁగనీనియట్టి కా
ర్యాతురవృత్తి నానతుఁడ నై ననుసేలినరాజు నాసఖ
వ్రాతము నెట్లు గాంతు మునివల్లభ యానతి యీఁగదే కృపా
న్వితత నంచు నెల్లడర వేమఱు మానక వేఁడఁ జొచ్చినన్. ౬౩
వ. సమాధివైకల్యంబునకుఁ గోపంబు దీపించిన. ౬౪
క. బాలిశవృత్తిం బలుమఱుఁ, బ్రేలి నియమవిఘ్న మాచరించితి నాకున్
బాలసుకంబవు గమ్మని, చాలం గృపమాలి మౌని శాప మొసఁగినన్.
చ. అమితభయంబు నందుచుఁ దదంఘ్రులకుం బ్రణమిల్లి కార్యదా
హమున భవన్మహానియమ మాత్మ నెఱుంగక వేఁడికొంటిఁ గా
ని మదము నొంది కా దిదియ నిశ్చయ మిత్తెఱఁ గీవు దివ్యబో
ధమునఁ దలంచి చూచి కృప దప్పక నన్ను ననుగ్రహింపవే. ౬౫
చ. అనవుడు దివ్యదృష్టి ననఘాత్ముఁ డిగా ననుఁ జూచి యత్తపో
ధనుఁడు కుమార! నాపలుకు దప్పదు బాలసుకంబవైన నీ

దిక్కులల్లాడ ధర క్రుంగ దిగ్గజములు, అఖిలమును నిండి బ్రహ్మాండమవియఁ జేయ
గనకకోణసంతాడితఘనతర ప్ర, యాణభేరీమహారావమడరుటయును. ౭౮

వ. ఇట్లు ప్రస్థాన భేరీరవంబు చెలంగ సైన్యంబు నలుగడ నడవం దొడంగిన.

సీ. ఘనరేణువులు గప్పి ఖచరవిమానముల్ మంటిముద్దలు వోలె మింటఁ దనర
దట్టంపు రజములఁ దారకంబులు గ్రుంగి యవనిఁ బాతిన ముత్తియములఁ బోల
మెలఁగ మిసుకరాక మేఘవర్గంబులు దట్టంపుధూళిచేఁ దల్లడిల్లఁ
బాంసువు వొదివినం బర్వత ప్రకరంబు దూబలలాగునఁ దోఁచుచుండ
దరువులెల్లను రూపేడి చోరువులయ్యె, నడవులన్నియు బడితల గెడవులయ్యె
మెట్టలన్నియుఁ జెడి కాలుమెట్టులయ్యె, నరవరేణ్యుని సైన్యంబు నడచుటయును

— ప్రభాకరుని కథ —

వ. ఇట్లతిభయంకరం బగు సైన్యంబు నడచి నడచి యొక్కయతిరమ్యస్థలంబున విడి
దల గావించి మంత్రుల రావించి కొలు విచ్చి సముచితసల్లాపం బొనరించు
సమయంబున గగనంబున నరిగి యత్యుజ్జ్వల ప్రభావిరాజమానం బగు
విమానం బొక్కటి యాకొలువుచక్కటిం గొంతతడవు నిలిచి తదనంతరంబ
తత్ప్రాంతంబున నవతరించినం గనుంగొని డెందంబున నద్భుతంబు నొంది.

గీ. ఈవిమానంబు గలుగువాఁ డెవ్వఁ డగునొ
యేమికతమున వచ్చెనో యిప్పు డనుచు
నందఱును నవ్వలన చూచునంతలోన
నవ్విమానంబు డిగి తేజ మతిశయిల్ల. ౭౯

క. తమచెలిమైన ప్రభాకరుఁ, డమితానందంబుతోడ నరుదెంచిన భూ
రమణుండును మంత్రులు డెం,దమునఁ బ్రమోదంబు నద్భుతముఁ దనరారన్.

వ. సముత్థితు లగునంత సంతసంబునఁ బఱతెంచి భూపాలునకుం బ్రణామం
బాచరించి యతని కౌఁగిలి వడసి క్రమంబున భీమభటాదులం బరిరంభణం
బాచరించి యనంతరంబ సింహాసనంబున నాసీనుండై కమలాకరుండు ప్ర
త్యేకంబు నందఱ నిజాసనాసీనులం గావించి ప్రభాకరునకు సముచితాస
నంబు వెట్టించి యతనివదనంబునం జూడ్కి నిలిపి నీకు విమానయానం బెట్లు
గలిగె నని యడిగినం గరంబులు మొగిడిచి. ౮౦

క. భూనాథ మిమ్ముఁ గానక, దీనతఁ గాననములోనఁ దిరుగుచు నొకచో
మునీంద్రు నొకనిఁ గనుఁగొని, యానతి యొనరింప నాతఁ డాదర మెసఁగన్.

క. తనదివ్యబోధమున నా, మనమువిధం బెల్ల నెఱిఁగి మది వగవకు మీ
జనపతిఁ గలసెదు నలువురు, వనితల వరియించి మహితవైభవనిధివై. ౧౨
క. ధర వర్ధమానపురమునఁ, బరోపకారి యను ధరణిపాలుఁడు గలఁ డా
నరపతి తన సుత యెవ్వని, వరియింపక యున్న నాత్మ వగ గదురంగా.
సీ. నరులకు దూరమై పరువంపు నెత్తావిఁ గొమరుమీఱెడు పువ్వుగుత్తివోలెఁ
బుడమి నెవ్వరికిఁ జేపడక యుజ్జ్వలభాతిఁ బంబిన పెన్నిధానంబువోలెఁ
గనకసంగతి లేక ఘనకాంతినొప్పునం దనరారు మహితరత్నంబు వోలెఁ
జనులదృష్టికి నగోచరమయి కడవలో వెలుఁగొందు ఘనదీపకళికవోలె
వరుని పొందు లేకున్నది వారిజాక్షి, యడవిఁ గాసిన వెన్నెల యగునొ యింకఁ
దరుణిజవ్వనమనుచుఁ జింతాసముద్ర, మగ్నుఁడై యున్నవాఁడు కుమారచంద్ర
క ఆనెలఁతఁ గోరి తిరుగుము, నానాయాసములుఁ బొంది నలుగురువిలస
న్మానినులకుఁ బతివై మీ, భూనాథునిఁ జెలులఁ గాంతు పొమ్మని పనుపన్.
వ. ఆమునీంద్రునకు వినతుండవై చని వర్ధమానపురంబుం జొచ్చు సమయంబున.
క. కనకపురిఁ గనినవారికిఁ, దనపుత్రిక గగనలేఖఁ దగుధనములతో
మనుజేంద్రుం డొసఁగుదు నని, జను లెఱుఁగఁగ నగరవీథిఁ జాటఁ బనిచినన్.
శా. ఏచందంబున నబ్బునో యబల యం చేనాత్మ నూహింపఁగా
నా చాటప్పుడు నాదుకర్ణముల కత్యానంద మొందించిన
న్వాచాలత్వ మెలర్ప హేమపురము న్వర్ణించి యేఁ గంటి నం
చాచంద్రాస్య వరించువాఁడ నిది కార్యం బంచు ధైర్యంబునన్. ౧౧
వ. సముచితాలంకార శోభితుండ నై రాజమందిరద్వారంబున కరిగి ప్రతీహార
పాలు నాలోకించి. ౧
క. కనకపురంబేఁ జూచితి, ననుటయు వాఁ డపుడు నన్ను నధిపతికడకుం
గొనిపోవ నాతఁ డుబ్బుచుఁ, దనపుత్రిక పెండ్లి పిలిపెఁ దద్దయు వేడ్కన్.
సీ. కామిని నీలాలకములఁ జిక్కిన వేడ్క బలిమి నేకరణిని బాపరాక
సతియిక్షుధన్వులసందుఁ దూఱినచూడ్కి ధీరతఁ గదలించి తెలియరాక
పడఁతుక కౌఁదీవఁ దొడిపడ్డభావంబు నెట్టును నిలువంగఁ బట్టరాక
భామినిగురునితంబంబు నెక్కినమది నేచందమున దిగియింపరాక
కోరిక లెలర్ప భావజుబారిఁ బాఱి, ప్రేమ దవరార భువనాభిరామ యైన
యవ్విలాసిని చెలువంబు నందుఁ దగిలి, నన్ను మఱచియుండితి నరనాథచంద్ర.

వ. ఆసమయంబున. ౯౨

క. అప్పొలఁతి కనకనగరం, బెప్పగిదిం బోలుచు ననిన నే యుక్తిమెయిం
జెప్పితిఁ గొన్ని విశేషము, లప్పురిచెలువంబు లనుచు నంగనతోడన్. ౯౩

క. నామాటలు విని నవ్వుచుఁ, గామిని గడు ధూర్తు వీఁడు గారులు పలికెన్
హేమనగరంబున విధం, బేమియు నెఱుఁగఁ డని పలికి యెంతయునలుకన్.

క. నను వెడలఁగఁ ద్రోపించిన, మనమునఁ జింతిలక మానిమాట యమోఘం
బని తలఁచి యతని చేత నె, కనకపురముజాడ యెఱుఁగఁగాఁ గోరి వడిన్.

క. ఏనును మునివరుఁగాంచిన, యానెలవునకేగి యచట నామహితాత్మం
గానక పూనిక మానక, కానఁ గలయ నంత దిరుగఁగా నొక్క యెడన్.

క. మునివరుఁడుం......దప, మొనరింపఁగఁగాంచి వినతి యొనరించి జగం
బున నేదేశములోనిది, కనకపురము చెప్పవయ్య కరుణ ననుటయున్. ౯౭

సీ. కనకపురంబుఁ గన్గొనినవారును విన్నవారును గలుగ రివ్వసుధలోన
వనధిలో నుత్కటం బను దీవియందుఁ సత్యక్రముం డనియెడు దాసరాజు
గలఁ డతఁ డీధాత్రిఁ గలపట్టణంబుల నన్నియు నెఱుఁగు వాఁ డున్న యెడకు
నరిగి యాపురము నీవడుగంగఁ జెప్పెడుఁ బొమ్మన వినతితో నమ్మునీంద్రు
వీడుకొని బహుపర్వతవిపిన రాష్ట్ర
పంక్తిఁ దరియించి యొకకరపట్టణమున
కరిగి యాద్వీపమునకుఁ దానరుగువారి
నెమ్మిఁ దడవంగ దైవయోగమ్ము నందు. ౯౮

క. అనఘుఁడు సముద్రదత్తుం, డను వైశ్యుం డందుఁ జనఁగ నాయితపడునా
తనిఁగూడి యతఁడు నేనును, ననుఁగులమై యోడయెక్కి యరిగెడు వేళన్.

క. శ్రీలలనాధీశ్వరు నఱ, కాలఁ దనరు తిలక మనఁగఁ గడు మెఱసి లస
న్నీలాభ్రఖండ మొక్కటి, యాలోనం బ్రబలె దుర్జనాపదవోలెన్. ౧౦౦

క. అంభోదపటలదర్శన, సంభవపవనోద్ధవిపుల జలపూరముచే
నంభోధరమార్గం బపు, డంభోనిధి భంగినుండె నతిభయదంబై. ౧౦౧

సీ. వితతవర్ణవితీర్ణ విద్రుమవల్లులు పరఁగెడు ఘనజటాపంక్తిదోరయ
నంబుపానసమాగతాంబుదపటలంబు దనరారుకుంజరాజినముగాఁగఁ
బ్రబలవాతోద్ధూత భంగసంఘంబులు విస్తరిల్లెడు హస్తవితతిఁ బోల
ఘోరతరస్ఫుర ద్ఘుమఘుమాఘోషణం భారభటీభాతి నతిశయిల్లఁ

చాతుర్వర్ణ్యగృహిణులు.

క. చాతుర్వర్ణ్యోదితగృహి, ణీతిలకంబులకుఁ గలుగు నేరుపులును ద
జ్జాతివిశేషగుణంబులు, నాతతముగఁ దెలియవలయు నవి యెట్లనినన్.

క. గరగరికయు గాంభీర్యము, సరసోక్తులు గలుగుఁ గాని సద్ద్విజసతికిన్
సురతకళానిపుణత్వము, దొరకొన దెప్పుడును సిగ్గు దొడవై యునికిన్.

క. బింకము చెలువును ధృతియుఁ గ, డంకయు మచ్చరము గలిగి డాసినచోవీ
నాంకుని దేవికి నెనయై, కొంకక విభుఁ గవయు రాచకోమలి గరిమన్.

క బుడిబుడిమాటలతళుకు, న్వాడబుద్ధులు మలినమైన వేషముఁ గడుఁ జొ
ప్పడియుండుఁ గాని కోమటి, పడఁతికి నేరుపులు లేవు పతిఁ గవయునెడన్.

క. కమ్మలుఁ గడియము గాజులు, నమ్ముడుఁగులుఁ జుక్కబొట్టు నమరఁగ రతితం
త్రమ్ములఁ బస గలిగి ప్రేమో, దమ్మున పతికిఁ జేయు శూద్రతరుణి ధరిత్రిన్.

మన్మథమాహాత్మ్యము.

సీ. శృంగారరాజ్యాభిషిక్తుఁ డుద్యత్కళాచతురుండు మన్మథచక్రవర్తి
యతనిపట్టపుదేవి రతిదేవి పువ్వులరథము వాహనము సారథివసంతుఁ
డాయుధ మిక్షుశరాసన మమ్ములు కమ్మక్రొవ్విరులు టెక్కెమ్ము మీను
కలకంఠశుకశారికామధువ్రతములు సేనలు దళవాయి శీతకరుఁడు
కృతకపర్వతారామదీర్ఘికలయందు, విడిసి మలయసమీరుండు వేగుఁజూడ
నాకవిభునైనఁ గైలాసనాథునైనఁ, జెలఁగి సాధించు మర్త్యులఁ జెప్పనేల.

క. చూతమశోకంబును జల, జాతము నీలోత్పలము నెసఁగువిరవాదిం
జేతోజాతుని బాణము, లాతఁడు సాధించు వీన నఖిలజగంబుల్.

క. కన్నులశోకమునకు గుత్తి, చన్నులు చూతమున కిరుఁ సరసిజమునకుం
జెన్నుగ నురమది దిరిసెము, నున్నతమస్తకము యోని యుత్పలమునకున్.

క. కూడుడిగించునశోకము, వాడించును మల్లెవిరి వివర్ణత చేయుం
జూడఁగఁ జూతము తలఁపులు, జోడించును దమ్మి చంపిచూపుం గలువల్.

క. వినుతవచనరచనంబుల, ఘనతరముగ నిట్లు నాయకాప్రకరణమిం
పున వివిధనాయికావ, ర్ణనసహితంబగుచు నూతనస్థితిఁ దనరెన్.

శా. జానొందన్ స్వకవర్గముల్ ఋతుశరజ్వాలేందులై యొప్పన
య్యానందాబ్దమునందు మాఘమునఁ గృష్ణైకాదశీభౌమయు

క్తానామామృతవేళ నీకృతి యనంతార్యుండు సమ్యగ్రస
శ్రీనిండఁగ ధ్రువపట్టణాధిపున కిచ్చె న్భక్తిపూర్వంబుగన్.

క. తలఁచిన తలఁపు ఫలించును, జెలు లగుదురు శత్రులైన శ్రీఁబొడఁగాంచుం
గలికాలదురితములు దు,ష్పలఁ దూలును ధ్రువపురీశు భాసురకరుణన్.

గద్యము—ఇది శ్రీవాణీవర ప్రసాదలబ్ధవాగ్విభవ తిక్కనామాత్యసంభవ సుక
విజనవిధేయ అనంతనామధేయ ప్రణీతం బైన రసాభరణంబునందు
సాధారణ నాయకచతుష్టయంబుల తెఱంగును జతుర్విధనా
యికా విశేషంబును దత్సఖసఖీభేదంబులును నాయికా
ప్రకరణంబు నన్నది సర్వంబును
జతుర్థాశ్వాసము.

ఓమ్.

భూ మి క.

౧

తిక్కన కొమరుఁ డగు ననంతామాత్యుఁ డీరసాభరణమును రచించె నని యిందుఁ గల గద్యమునఁ గలదు. ఈ గ్రంథమునకుఁ దుదఁ గల "జా నొందన్ శకవర్షముల్" అను పద్యమును బట్టి లెక్కించుచో నితఁడు రసాభరణమును క్రీ. శ. ౧౪౩౫ జనవరిలో దేవాంకిత మొనర్చినటుల నిర్ధారింప నగును. ఈవిషయమును బట్టి యీతనికాలమును నెల్లరును నిర్ణయించు కొనఁగలరు.

ఇతని తండ్రి తిక్కన భారతమును జెప్పిన కొట్టరువు తిక్కయజ్వ కాఁడు. ఈసంగతి నీతఁడు రచించిన భోజరాజీయమునఁ దనకు ముత్తాత యైన బయ్యనమంత్రిని వర్ణించిన పద్యము వలన స్పష్టపడును. ఆపద్య మిది:—

క్షితిఁ గ్రతుకర్తృతామహిమఁ జేకొని పంచమవేదమైన భా
రతముఁ దెనుంగుబాస నభిరామముగా రచియించి నట్టి యు
న్నతచరితుండు తిక్కకవినాయకుఁ డాదట మెచ్చ భవ్య భా
రతి యనఁ బేరుఁ గన్న కవిరత్నము బయ్యనమంత్రి యల్పుఁడే.

ఈ గ్రంథకర్త కౌండిన్య గోత్రుఁడు. ఇతని ముత్తాత కవిబ్రహ్మ యగు తిక్కన వలన భవ్యభారతి యనిపించుకొనియెను. ఈ బయ్యనకుఁ బినతండ్రి యగు త్రిపురాంతకుని కుమారులలో నొకఁడగు తిక్కన "ప్రశస్తసాహిత్యుఁడ"ని భోజరాజీయముననే తెలుపఁబడినది. తన యన్నదమ్ములను గూర్చి తెలుపు నీ పద్యమునఁ దన తమ్ముఁడు చిట్టనసత్కవి యని తెలిపినాఁడు గ్రంథకర్త.

భూనుత కీర్తి ముమ్మడివిభుండు మదగ్రజుఁ డేను వైష్ణవ
ధ్యానసమాహితాత్ముఁడ ననంతసమాఖ్యుఁడ నాదు తమ్ము ల
జ్ఞానవిదూరు లక్కనయు, సత్కవి చిట్టనయున్, వివేకవి
ద్యానిధి రామచంద్రుఁడు, నుదారుఁడు లక్ష్మణ నామధేయుఁడున్.

వీనిని బట్టి చూడఁగా వీరి వంశము కవితావంశ మనఁ దగి యున్నది. ఇట్టివంశమున జనించినవాఁ డగుటనే యితఁడు పద్యరచనకుఁ బ్రథమ సోపాన

మగు నొక ఛందోగ్రంథమును, కవితకుఁ బ్రాణ మనఁ దగు రసము స్వరూప మును వెల్లడించుటకై రసాభరణమును గూడ రచించినాఁడు.

ఇతఁడు తా నాఱువేలనియోగి బ్రాహ్మణవంశమువాఁడ నని సగర్వ ముగా నీక్రిందివిధమునఁ జెప్పికొనినాఁడు.

"ఈ యార్వురు నొక్కొక్కఁడు, వేయిండ్లకు మొదలుగాఁగ వెలయుదు రని కాదె యాఱువేల పేరిడి, రీ యన్వయమునకు నేమ్య మెఱిఁగిన పెద్దల్"

ఇతఁడు కృష్ణాతీరమువాఁడు. తండ్రి "శ్రీకాకుళంబున కొండయఁ డైన యంధ్రవల్లభ హరిసేవనలరుచుండు" వాఁ డని వర్ణింపఁ బడినది. రసా భరణము ధ్రువపురీశున కంకితము చేయఁబడిన దని కవి తెల్పుచున్నాఁడు. ఈధ్రువపురి ప్రస్తుతము గుంటూరుమండలమునఁ గృష్ణాతీరప్రాంతమునఁ గల ధూళిపూడి యను గ్రామమా యని యూహ పొడముచున్నది.

భారతకవియగు తిక్కయజ్వకు శిష్యుఁడును దిక్కనయను వాని పుత్త్రుఁ డు నగు మారనయు నితనివంశ్యుఁ డేమో యని సందేహము పొడముట కవ కాశము గన్పట్టుచున్నది. తిక్కయజ్వచే భవ్యభారతి యను బిరుదము నందిన బయ్యనమంత్రికిఁ బినతండ్రియగు త్రిపురాంతకుని యారుగురు కొమరులలోఁ జివరవాఁడు ప్రశస్తసాహిత్యుఁడు తిక్కన కలఁడు. వానికి సమకాలికుఁడే తిక్క యజ్వ. ఆతిక్కనకుమారుఁడు విద్యాభ్యాసము చేయువాఁడై కవితాసామ్రాజ్య పట్టభద్రుఁడైన తిక్కనను శుశ్రూషఁజేసినాఁడన నూహకు లోపముండదు. కాని, యిందలి యథార్థమును బెద్దలు నిర్ణయింతురుగాత మని యీప్రస్తుతముగాని విచారణ నింతతో వదలుచున్నాను.

ఇప్పటికిఁ గవిని గూర్చి మనకుఁ దెలిసిన చరిత్రాంశములు:—ఇతఁడు కౌండిన్యగోత్రుఁడగు నియోగి; కృష్ణాతీరవాసి; ఖిద్వత్తైవివంశమువాఁడు; భోజ రాజీయ మను ప్రబంధమును, ఛందోదర్పణ మను లక్షణగ్రంథమును, రసా భరణ మను కావ్యలక్షణగ్రంథమును జెప్పినాఁడు; క్రీ. శ. ౧౮౩౫ ప్రాంత మున నున్నవాఁడు.

౨

తెనుఁగు బాసను గావ్యము లక్షణము లాదిగాఁ గల వానిని విచారిం చు సాహిత్యశాస్త్రము లతిస్వల్పముగా నున్నవి. ఇప్పటికి వెల్లడి యైన వానిలో రసాభరణమే ప్రాచీన మనఁదగి యున్నది. ఈ కవి తన భోజరాజీయ

మునఁ "గావ్యంయశసేఽర్థకృతే వ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే సద్యఃపరనిర్వృతయే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే" యను మమ్మటాచార్యుఁడు నుడివిన కావ్యప్రయోజనమునే,

"సకల విద్యలయందుఁ జర్చింపఁగవిత యుత్కృష్టమంద్రది నిత్యకీర్తి కొఱకు, నర్థాప్తికొఱకు, నా వ్యవహారలక్షణం బెఱింగెడుకొఱకు, ననేకవిధములగు నమంగళముల హరియించుకొఱకు, నుచిత నిత్యసౌఖ్య సంసిద్ధికొఱకు, నొనరఁగాంతాసమ్మితోపదేశమ్మునఁ బ్రీతిమై హితమాచరించుకొఱకు, నయ్యెఁగాన......"

అని నుడివినాఁడు. సాహిత్య శాస్త్ర గ్రంథములను బరిశీలింపఁ గావ్యమున కాత్మ రసమని మొదట నొడివినవాఁడు క్రీ.శ. ౧౩౬౦గి ప్రాంతమున భారతభూమి నలంకరించిన సాహిత్యదర్పణకారుఁడైన విశ్వనాథకవిరాజే. వారి మతమున కనుగుణ రసాభరణము దెనుఁగున వ్రాసిన యనంతామాత్యుఁడు విశ్వనాథుని దర్పణమును మమ్మటుని కావ్యప్రకాశమును గూడ మేలరించి యెందే విషయము ప్రశస్తమైనదో దాని నెల్ల గ్రహించినాఁ డనవచ్చును.

ఇతియ కాదు. ఇంకొక యూహము పొడమ వచ్చును. ఇతఁడు కేవలము రసమును గూర్చియే యీ గ్రంథమును వ్రాయుట వలనను, తక్కిన గుణ, దోష, ధ్వన్యలంకారాదులను వివరింపక పోవుటచేతను దృశ్యకావ్య ప్రశంసయే మనమునం దిడికొనినాఁ డేమో యనవచ్చును. రసము నాట్యమునకు ముఖ్యముగా సంబంధించినది గాని శ్రవ్యకావ్యములకు ముఖ్యము కాదని పలువురు పూర్వాలంకారికుల మత మగునది యే యీ కవికని నచ్చినదేమో. కావ్యకౌతుకమునఁ 'బ్రయోగత్వ మనాపన్నే కావ్యే నాస్వాద సంభవః' అని యున్నదని యభినవగుప్తుఁడు చెప్పి "కావ్యం తావ న్ముఖ్యతో దశరూపాత్మకమేవ... నాట్యా ఏవ రసాః సలోకే। కావ్యం చ నాట్యమేవ।" యని తన యభిప్రాయమును నుడివి "నానాభావాభి వ్యంజితాన్ వాగఙ్గసత్త్వోపేతాన్ స్థాయిభావా నాస్వాదయన్తి సుమనసః ప్రేక్షకాః హర్షాదీంశ్చాధిగచ్ఛన్తి, తస్మాన్నాట్యరసా ఇత్యభివ్యాఖ్యాస్యామః" యను భరతాచార్యుని వాక్యమును బ్రమాణీకరించెను. ఈభరతవాక్యమే యనంతామాత్యునకుఁ బ్రమాణమై యీ గ్రంథమును రచించుటకుఁ బురికొల్పినదేమో. ఈ యూహ కాదనుట కొక సందేహమ్ము కల్గఁగవచ్చును:—ఇతఁడు నాట్యరసముల నెనిమిదింటినే తెలుపక

శాంతమును గూడ దెలిపినాఁడు గదా యని. ఈ విషయమున నాట్యాచా
ర్యుఁడు పూర్వుల మతమును స్వమతానుకూలమనియే "ఏవం నవరసా దృష్టా
నాట్యజ్ఞైర్లక్షణాన్వితాః" అని పేర్కొనెను గావున శాంతముతో నాట్యరసములు
తొమ్మిదియని యనంతుని మతమునై యుండునని యీ ప్రతిపత్తి యేమియుఁ గన్పిం
పదు. ఇతఁడు భరతమును మనమున నిడికొని స్వగ్రంథమును వ్రాసెనా యను
ప్రశ్న ముత్పన్నమగుట కేయవకాశము లేదు; కాని, రసాధిదేవతలను బేర్కొను
నపుడు బ్రహ్మ యద్భుతరసమున కధిదైవ మని 'అద్భుతో బ్రహ్మదైవతః' అను
భరతు వాక్యమునే గ్రహించెను గాని "అద్భుతో విస్మయస్థాయిభావో గంధ
ర్వదైవతః" అను దర్పణకారాది వాక్యములను గ్రహింపమిచే నితఁడు భర
తాచార్యు ననుసరించె ననవచ్చును. ఈ యూహను ద్రోసిపుచ్చుయుక్తి తెనుఁ
గున రూపకములు లేమియే యనవచ్చును. కాని, యిచట మా మనవి యొ
కటి కలదు. సంస్కృతము నందు వలెఁ దెనుఁగున లక్ష్యములనుగాఁ జూపు
టకు దశరూపకములు, నుపరూపకములును బ్రస్తుత మలభ్యము లనుట నిజమే.
ఐనను యక్షగానాదులను బరికించినచో రూపకోపరూపకము లొక కొన్ని
మన తెనుంగు బాసను గూడఁ గల వని నిర్ధారింపనగును. ఆదృశ్యములను
బండితులైన కవులు వ్రాసిరా యనఁ గూడదు. నారికేళపాకమున నజచరి
త్రమును వ్రాసి రాజాస్థానములఁ బండితులతో వ్యాకరణాది శాస్త్రముల
శాస్త్రార్థము లొనర్చి పెక్కు జయములు గొన్న మతుకుమల్లి నృసింహావిద్వ
త్కవి సుమారు వందయేండ్లలోఁగా నివసించినవాఁడు శ్రీకృష్ణజలక్రీడ లను
నొక నాటకము నతిమృదుశైలిని రచించినాఁడు. కావున రూపకముల ధోర
ణుల కనువగు మార్గమున రసస్వరూపము నితఁడు తెలిపి యుండవచ్చును.

ఇఁక నొక్క యూహ. అనాది నుండియు నాట్యశాస్త్రము వేఱుగాను,
శ్రవ్యకావ్యములకు సంబంధించి యలంకారశాస్త్ర మని వాడఁబడు సాహిత్య
శాస్త్రము వేఱుగాను దర్పణ కారుని వఱకుఁ బరిగణింపఁబడినయవి. రూపక
ములకుఁ బ్రధాన మైనది రస మనియు, శ్రవ్యములకుఁ బ్రధాన మైనది ధ్వని
యనియుఁ బలువురు చెప్పిరి. ఆధ్వనియందు భేద మగు నసంలక్ష్యక్రమ మను
దానియందు రసాదులు పేర్కొనఁబడినవి. అందుచేతనే కావ్యప్రకాశము
ధ్వన్యాలోకము మున్నగు గ్రంథములయందు రూపక ప్రకరణమే లేదు. రూప
కములను దెలుపుటకు దశరూపకాది గ్రంథములును, నాయికాది భేదములను

దెలుపుటకు రసమంజరి ప్రభృతి గ్రంథములును వెలువడినవి. దర్పణకారుఁడు రసాత్మకమగు వాక్యము కావ్య మని తెలిపి రూపకములను గూర్చిన విషయమును గూడఁ దన గ్రంథమున వ్రాసినాఁడు. నాఁటి నుండియుఁ గూడ గంగానందాదులు రసమును గూర్చియే ప్రత్యేక గ్రంథములను వ్రాసినారు. మఱియు శారదాతనయాదులు భావప్రకాశాదులను గేవల రసవిషయ బోధకములను నిర్మించిరి. కనుక మన సాహిత్యశాస్త్రమున నాట్యమును గూర్చియు, నాయికాదులను గూర్చియు శ్రవ్యకావ్యములను గూర్చియు, రసభావాదులను గూర్చియుఁ బ్రత్యేక గ్రంథములు పెక్కులు వెలువడినవి. ఈ సమస్తవిషయ సంగ్రహమును గలవి యు దర్పణ, ప్రతాపరుద్రయశోభూషణాదులు, బయలు వెడలినవి. అట్టులనే తెనుఁగునఁగూడఁ గేవల రసమును గూర్చి యీ రసాభరణము వెలువడి యుండనగు.

ఈ పై విషయ మప్రస్తుత మని పలువురకుఁ దోఁపవచ్చును, ఒక దృష్టిని నిది ప్రస్తుతమే యని నా మనవి. ఇట్టి గ్రంథము లనేకములు తెనుఁగున నొకప్పు డుండి కాలవశమున మన కప్రాప్తములై మరల నన్వేషణమున లభ్యములు కావచ్చు ననియు నీదృష్టితో వెదకుట యత్యవసర మనియు సహృదయులకుఁ దెలుపుటకే యింత వ్రాసితిమి.

3

ఈ గ్రంథము స్వతంత్ర మైనదో లేక యేసంస్కృతగ్రంథమునకైనఁ బరివర్తనమో తెలియదు. మాతృక కన్పించువఱకు స్వతంత్రగ్రంథమే యిది యని యనుకొనవలెను.

దీనికి 'రసాలంకార'మను నొక పర్యాయనామము కూడఁ గలదని ప్రథమాశ్వాసాంతగద్యమునఁ దెలియఁ గలదు. ఆయాయి వ్యాఖ్యలందుఁ జేర్కొనఁబడు రసాలంకార మను సంస్కృతగ్రంథమున కిది తెనుఁగుసేఁత యేమో యని భ్రమను గొలుపుచున్నది. ఉదాహరణముగా నీవిషయమును దెలుపుచున్నాను. హారవిలాసము శ్రీనాథుని స్వతంత్రగ్రంథమని గదా లోక మనుకొనుచున్నది. హేమచంద్ర కృత కావ్యానుశాసన వ్యాఖ్యానమున 'సుజనదుర్జనస్వరూపం యథాహారవిలాసే' అని కన్పించుచున్నది. ఆవ్యాఖ్యానోదాహృత మగు హారవిలాసము మృగ్యమగుటచే నిపుడు మన మేమనుటకు నవకాశము లేదు. కనుకస్పష్టనిదర్శనము కన్పించువఱకు నీ రసాభరణమును స్వతంత్ర గ్రంథమే యనవలయును.

౪

రసాభరణమునఁ బ్రథమాశ్వాసమున స్థాయిభావములకు లక్ష్యలక్షణములను, విభావానుభావ సాత్త్విక భావలక్షణములను శృంగారాది నవరసములకు నుదాహరణముల నొసఁగి కవి రసము సామాజికానుభావ్య మని నిర్ధారించెను.

రెండవ యాశ్వాసమున నాలంబనోద్దీపన విభావములకు లక్షణమును దెలిపి, భావహావాదులగు శృంగార చేష్ట లుద్దీపనాంతర్గతము లని లక్ష్య లక్షణములతో వాని నొడివి, యుద్దీపనాలంకృతులను, నుద్దీపన స్థలంబులఁ బేర్కొని యనుభావమును దెలిపి, యష్ట విధ సాత్త్విక భావములకు, ముప్పది మూఁడు సంచారిభావములకు సోదాహరణముగా లక్షణములను జెప్పెను. ఇందుసంచార్యాది భావలక్షణముల నొండురెండు చోటుల మతభేదము కన్పించును గాని యది పాటింపఁ దగినది కాదు. ఈ ప్రకరణమున నేర్చుకొనఁదగిన విషయ మొకటి కలదు. సంస్కృతమున నాలంకారికులు పలువురు తెలుపని శృంగార, భక్తి, వాత్సల్యములకు నైకకంఠ్యమును గవి సాధించినాఁడు:—

"రతి దా నాయకనాయికాదిపరతన్ రంజిల్లు శృంగారమై
క్షితిలో దేవగురుద్విజాదిపరతం జెన్నొందు సద్భక్తియై
సుతమిత్రాశ్రిత సోదరాది పరతన్ సొంపారు వాత్సల్యమై"

తృతీయాశ్వాసమున సంభోగ విప్రలంభ శృంగారములను జూపి యాలంకారికులు సంస్కృతమున సాధారణముగాఁ బేర్కొనని, నాట్యవేదమున మాత్రమే తెలుపఁబడిన, పంచవిధ మగు వాగ్విలసన, నైప, థ్యాంగక్రియా, సంకీర్ణమిశ్ర, శృంగారమును గూడ విస్పష్టముగాఁ గవి దెలిపినాఁడు; పిదప భావోదయాదులను రససాంకర్యములను దెలిపెను. నాలవ యాశ్వాసమున నాయికానాయకులఁ గూర్చి దిఙ్మాత్రముగా వ్రాసినాఁడు.

౫

స్థాలీపులాకన్యాయమునఁ బాఠభేదముల నొకింతఁ జూపుదును. రసాభరణము రెండవపుటలో నుత్సాహలక్షణముఁ దెలుపునపుడు "లోకోత్తర కృత్యంబులు గైకొని యవి యెడపకుండ" నను పాఠము నాదరించి "యవి యెడఁపకుండ" నను పాఠమును సూచించినారు ప్రకాశకులు. రెండుపాఠములకు సామాన్య తాత్పర్యమున భేద మంతగాఁ బొడకట్టక పోయినను సూక్ష్మముగ

నాలోచించినచో భేదము విస్తారముగా నున్న దని 'కార్యారంభేషు సంరంభః స్థేయా నుత్సాహ ఉచ్యతే" మొదలుగాఁ గల వాక్యములను జూచినపుడు తోఁపక పోదు. మఱియు మూఁడవ పుటలో విస్మయ లక్షణమునఁ 'చేతోవిస్మృతి విస్మయ..." అను పాఠమునే ప్రకాశకు లేల యంగీకరించిరో తెలియదు. "విస్మయశ్చిత్త విస్తారః పూర్వాదృష్ట విలోకనాత్" మొదలగు నాలంకారిక వాక్యములను జూచినచో "విస్తృతి"యనుపాఠమే సరియగు నర్థబోధమునకుఁ దోడగు ననియు 'విస్మృతి' యనర్థబోధక మనియుఁ దెలియక పోదు. నాలవపుటలో, "నీసమూహంబు రసముల కెల్ల నిట్లు" అనియే యుండ నగును గాని యాదృతమైన పాఠ మనర్థబోధక మని తెలియనగు. పదునొకండవపుటలోఁ జకితలక్షణమును జెప్పు పద్యమునఁ "జూపులు చలింపఁగాఁ గడు" ననుపాఠమునే సహృదయులు గ్రహింపనగు. పందొమ్మిదవ పుటలో వ్యాధి కుదాహరణమైన పద్యమునఁ "దరుణి హరి బాళి" యను పాఠమే సొగసైనది. బాళి యనఁగాఁ గాంక్ష. ఇరువదిరెండవ పుటలో మొదటిపద్యమునఁ "దగు నాతని కీకపట ప్రయోగముల్" అనుదాన వ్యంజిత మగు నర్థమే యాదృతపాఠము నర్థము కంటె బాగుగనున్నదని సహృదయులు తెలియకపోరు.

ఈ గ్రంథప్రకాశకులు తా మొసఁగిన పాఠములు చెన్నపురి దొరతనమువారి లిఖితపుస్తక భాండాగార ప్రతినుండి గ్రహింపఁబడిన వని తెలుపుచున్నారు. అట్టి పాఠములను గ్రహించుట యవసరమే కాని యవ పాఠములను బద్యమున నచ్చొత్తించి సరియగు పాఠములను గ్రింద గుర్తించుటకై వదలుట న్యాయముగా లేదని నా తలంపు. బీభత్సరసోదాహరణ పద్యమునఁ బ్రకాశకు లాదరించిన పాఠమున కెట్టర్థము చెప్పవలయునో నాకు బోధపడుటలేదు. క్రింద వారుదాహరించిన పాఠభేదము నంగీకరించిన నేనైనఁ బద్యమర్థము కాలే దనఁగలరా యని నాకు సందేహము. బహుపాఠముల నిచ్చుట యవసరమే, కాని గ్రంథమున నాదరణీయ పాఠము నచ్చొత్తించుటయు నవసరమే యని నా విన్నపము.

ఇంక నొక్కమాట. ఇందును లేఖకప్రమాదములు నచ్చుతప్పులును సంభవించియున్నవి. చూ. "బోదవిననీలవేణియును బున్నమచందురు నాదరించు నవ్వదనము" ఇత్యాదులు.

రసాభరణమునఁ గైతను గూర్చి విస్తరము చెప్పఁ దగిన దేదియు లేదు. పద్యములు శ్రుతిమాత్రతో నర్థబోధకములగు శబ్దముల కూర్పును గలిగి ప్రసాదగుణ విలసితములై యలరారుచున్నవి. ఇట్టి గ్రంథముల ప్రయోజన మనల్పముగా నిప్పుడు మన భాషకుఁ గలదు. దీనిని బైకిఁ దెచ్చినందులకుఁ బ్రకాశకులు సర్వవిధముల గేయులు. మఱియు నిట్టిగ్రంథములను లోకమునకు నాంధ్రసాహిత్యపాటీమదులు ప్రసాదింతు రని నమ్ముచున్నాను. ఇచ్చటికే భూమిక మితినిమీఱినది. ఇతో నధిక మనపేక్షణీయము. సెలవు.

కాకినాడ,
౨౩—౨—౧౯౩౦.

విద్వాన్ కోపల్లె శివకామేశ్వరరావు,
F. A. R.U. & P.O.L.

రసాభరణము.

ఈ గ్రంథము పరిషత్తునకుఁ జాలకాలము క్రిందటనే కాకినాడసమీపమునం దున్న కుయ్యేరుగ్రామనివాసులు బ్ర॥ హరిసోమయాజుల సుబ్బరావుగారు పంపినది. క్రోధన సం॥ ఆషాఢ బ ౮ శుక్రవారమున శృంగారకవి వెంకయ్యగారు వ్రాసినది. పరిషత్పుస్తకభాండాగారములో సంఖ్య 1781 గలదిగా నున్నది. తాళపత్త్రప్రతి. దీనిని, చెన్నపురిలో దొరతనమువారి పుస్తకభాండాగారములోని రెండుప్రతులతో సరిచూపించితిమి. ఆ రెంటిలో నొకటి కాగితపుప్రతి. రెండవది తాళపత్త్రప్రతి. అందు నిందునుగూడ గృత్యాదిని బద్యములు లేవు. కవి యట్లే ప్రారంభించెనా యనఁ జాలము. కొన్ని సందేహములును లేఖకప్రమాదములును నెందును దీఱలేదు. ఒకవిధముగా నీ ప్రతిని లోకములో విడిచినారము. ఎవ్వరియొద్దనైనఁ బూర్ణగ్రంథ మున్నవారు తప్పులు సవరణలుఁ దెలిపినచో ద్వితీయముద్రణ మింతకంటెఁ బరిశుద్ధముగాఁ జేయింపఁదలఁచుచున్నారము. సంపూర్ణప్రతి నిర్దుష్టమైనది ముందు దొరకునను నూహతో నిపుడు స్వల్పప్రతులే ముద్రింపించినారము.

ఈపుస్తకమునకు భూమిక వ్రాసియిచ్చి మాకు సాయపడిన విద్వాన్ కోపల్లె శివకామేశ్వరరావుగారియెడల మేమెంతయుఁ గృతజ్ఞులము.

ఆం. సా. ప.

విషయసూచిక.

— ప్రథమాశ్వాసము —

నవరసములు ...	౧	విభావము ...	౪
రతికినుదాహరణము ...		ఉద్దీపనవిభావము	
హాసమునకు ,,		అనుభావము	
శోకమునకుదాహరణము ...	౨	సంచారము	
క్రోధమునకు ,,		శృంగారాదులవర్ణనములు	
ఉత్సాహమునకు ,,		శృంగారరసాధిదేవతలు ...	౫
భయమునకు ,,		హాస్యరసాధిదేవతలు	
జుగుప్సకు ,, ...	౩	కరుణారౌద్రవీరరసాధిదేవతలు	
విస్మయమునకు ,,		భయానకబీభత్సాద్భుతశాంతరసాధి దేవతలు	౬
శమమునకు ,,			

— ద్వితీయాశ్వాసము —

శృంగారభక్తివాత్సల్యంబులు	౮	కుతూహలము ...	౧౧
విభావాదులు		చకితము ...	౧౨
ఆలంబనము	౯	విహృతము	
ఆలంబనగుణంబు		హాసము	
భావహావములు		ఉద్దీపనాలంకృతి	
హేల		ఉద్దీపనస్థలంబులు	
మాధుర్య,లీలా, విలాసములు	౧౦	ఋతువులు ...	౧౩
విభ్రమము		స్తంభాదిసాత్త్వికలక్షణములు	
కిలికించితము	౧౧	ప్రళయము	
భావసూచకము		రోమాంచస్వేదములు ...	౧౪
కుట్టమితము		వైవర్ణ్యవేపథువులు	
బిబ్బోకము		అశ్రువైస్వర్యంబులు	
లలితము		సంచారికలక్షణములు	

నిర్వేదము ... ౧౫
గ్లాని
అసూయ
మదము
శ్రమము
ఆలస్యము
దైన్యము ... ౧౬
చింత
మోహము
స్మృతి
ధృతి
వ్రీడ
చపలత ... ౧౭
హర్షము
ఆవేగజడతలు
గర్వవిషాదములు
ఔత్సుక్యనిద్రలు ... ౧౮
అపస్మారసుప్తులు
ప్రబోధామర్షములు
అవహిత్థోగ్రతలు ... ౧౯
మతివ్యాధులు
ఉన్మాదచరమములు
త్రాసవితర్కంబులు ... ౨౦

—తృతీయాశ్వాసము—

అభిలాషాదులు ... ౨౧
అభిలాషహేతుకవిప్రలంభము
విరహహేతుక ,, ... ౨౨
ప్రవాసహేతుక ,,
కరుణాత్మకవియోగశృంగారము
ద్వాదశావస్థలు ... ౨౩
చక్షుఃప్రీతి
మనస్సంగతి
సంకల్పంబు
ప్రలాపితము ... ౨౪
జాగరము
కార్శ్యము
అరతి
లజ్జాత్యాగము
సంజ్వరము ... ౨౫
ఉన్మాదము
మూర్ఛ
చరమము
ధన్యత ... ౨౫
పంచవిధశృంగారము ... ౨౬
వాగ్వృత్తి
అంగక్రియ
అనులేపనశృంగారము
ఆభరణశృంగారము
వస్త్రశృంగారము
మాల్యశృంగారము ... ౨౭
చతుర్విధశృంగారము
సంకీర్ణశృంగారము
నైపథ్యక్రియాత్మకమిశ్రము
వాగ్వృత్తిక్రియాత్మకమిశ్రము
భావోదయాదిచతుష్టయము
భావోదయము
భావశాంతి ... ౨౮
భావసంధి ... ౨౮
భావశబలత
రససంకరంబులు

శృంగారహాస్యసంకరము
శృంగారరౌద్రసంకరము
శృంగారకరుణసంకరము
శృంగారవీరసంకరము ... ౨౮
శృంగారభయానకసంకరము
శృంగారాద్భుత సంకరము ౨౯
శృంగారశాంతసంకరము
రౌద్రబీభత్ససంకరము

—చతుర్థాశ్వాసము—

సాధారణనాయకులు ... ౩౦
ధీరోదాత్తుఁడు
ధీరోద్ధతుఁడు
ధీరలలితుఁడు
ధీరశాంతుఁడు ... ౩౧
నాయకనాయికా ప్రకరణము
అనుకూలనాయకుఁడు
దక్షిణనాయకుఁడు
ధృష్టనాయకుఁడు
శఠనాయకుఁడు ... ౩౨
నాయికాలక్షణము
స్వకీయ
పరకీయ ... ౩౩
పణ్య
ముగ్ధ
మధ్య
ప్రగల్భ ... ౩౪
ప్రౌఢ
లోల
వశ్యావిధానములు
శృంగారనాయికలు ... ౩౫
స్వాధీనపతిక
వాసకసజ్జిక ... ౩౬
విరహోత్కంఠిత
విప్రలబ్ధ
ఖండిత
కలహాంతరిత
ప్రోషితభర్తృక ... ౩౬
అభిసారిక
స్వాధీనపతికకుదాహరణము ౩౭
వాసకసజ్జికకుదాహరణము
విరహోత్కంఠిత కుదాహరణము
విప్రలబ్ధకుదాహరణము
ఖండిత కుదాహరణము
కలహాంతరిత కుదాహరణము
ప్రోషితభర్తృకకుదాహరణము ౩౮
అభిసారిక కుదాహరణము
సఖీజనగుణవిశేషంబులు
ధీరాధీరనాయికలు
పరుష
ఉత్తమమధ్యమాధమనాయికలు ౩౯
ఉత్తమనాయిక వచనము
ఆనాయిక కోపము
ఆనాయిక ప్రసన్నత
మధ్యమనాయిక
,, వచనము ... ౪౦
,, కోపము
,, ప్రసన్నత
అధమనాయిక
,, వచనము
,, కోపము
,, ప్రసన్నత
చాతుర్వర్ణ్యగృహిణులు. ౪౧
మన్మథమహత్త్వము.